

Miroslav Krleža i socijalističko rješenje hrvatskog nacionalnog pitanja

Kaznačić, Vido

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, The Faculty of Political Science / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet političkih znanosti**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:114:259658>

Rights / Prava: [Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International/Imenovanje-Nekomercijalno-Bez prerada 4.0 međunarodna](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-26**

Repository / Repozitorij:

[FPSZG repository - master's thesis of students of political science and journalism / postgraduate specialist studies / dissertations](#)

Sveučilište u Zagrebu
Fakultet političkih znanosti
Diplomski studij politologije

Vido Kaznačić

MIROSLAV KRLEŽA I SOCIJALISTIČKO RJEŠENJE

HRVATSKOG NACIONALNOG PITANJA

DIPLOMSKI RAD

Zagreb, 2021.

Sveučilište u Zagrebu

Fakultet političkih znanosti

Diplomski studij politologije

MIROSLAV KRLEŽA I SOCIJALISTIČKO RJEŠENJE
HRVATSKOG NACIONALNOG PITANJA

DIPLOMSKI RAD

Mentor: doc. dr. sc. Stevo Đurašković

Student: Vido Kaznačić

Zagreb

rujan 2021.

Izjava o autorstvu

Izjavljujem da sam diplomski rad *Miroslav Krleža i socijalističko rješenje hrvatskog nacionalnog pitanja*, koji sam predao na ocjenu mentoru doc. dr. sc. Stevi Đuraškoviću, napisao samostalno i da je u potpunosti riječ o mojem autorskom radu. Također, izjavljujem da dotični rad nije objavljen ni korišten u svrhe ispunjenja nastavnih obaveza na ovom ili nekom drugom učilištu, te da na temelju njega nisam stekao ECTS-bodove.

Nadalje, izjavljujem da sam u radu poštivao etička pravila znanstvenog i akademskog rada, a posebno članke 16-19. Etičkoga kodeksa Sveučilišta u Zagrebu.

Vido Kaznačić

SADRŽAJ RADA:

1. UVOD.....	1
2. MARKSIZAM-LENJINIZAM I NACIONALNO PITANJE.....	2
3. KRLEŽA I NACIONALNO PITANJE DO 1945.....	6
3.1. PRISTUPANJE LENJINISTIČKIM IDEJAMA.....	6
3.2. O STVARANJU JUŽNOSLAVENSKE DRŽAVE.....	12
3.3. O FORMIRANJU I DJELOVANJU KOMUNISTIČKE PARTIJE JUGOSLAVIJE.....	15
4. KRLEŽA U DRUGOM SVJETSKOM RATU.....	21
5. KRLEŽA O NACIONALNOM PITANJU NAKON 1945.....	23
5.1. KRLEŽINA RAZMIŠLJANJA OD 1945. DO SREDINE 1960-IH GODINA.....	23
5.2. KRLEŽINA RAZMIŠLJANJA OD SREDINE 1960-IH GODINA DO SMRTI.....	25
6. ZAKLJUČAK.....	30
7. LITERATURA.....	32
8. SAŽETAK.....	35

1. Uvod

Miroslav Krleža jedan je od najznačajnijih hrvatskih književnika 20. stoljeća. O njegovoj važnosti govori činjenica da je „objavio više od šezdeset knjiga koje su za njegovog života prevedene na četrdeset svjetskih jezika“ (Pilić, 2020: 16). Osim toga, Krleža je bio i najznačajniji lijevi intelektualac u tadašnjoj Hrvatskoj, a njegova politička orijentacija odražavala se i u mnogim njegovim književnim djelima, unutar kojih se intenzivno bavio nacionalnim pitanjem. Njegovi stavovi o hrvatskom nacionalnom pitanju iznimno su važni zato što su značajno utjecali na pristupanje mladeži komunističkom pokretu u Jugoslaviji, a osobito u Hrvatskoj. U jednom svom članku književni povjesničar Zoran Kravar tvrdi kako je nacionalno pitanje zaokupljalo Krležu tijekom cijelog života „u mjeri koja višestruko nadilazi zanimanje drugih hrvatskih pisaca i intelektualaca za nacionalnu problematiku“ (Kravar, 1995: 11). Prema nizu vlastitih iskaza, za komunistički pokret se pod utjecajem Krležinog pitanja opredijelio i prvi predsjednik neovisne Republike Hrvatske Franjo Tuđman (Pilić, 2020: 205).¹ Zbog toga će unutar ovog diplomskog rada biti prikazani Krležini stavovi o nacionalnom pitanju kako bi se utvrdilo zbog čega su ti njegovi stavovi imali pozitivan učinak na pristupanje mladih komunističkom pokretu. Rad polazi od hipoteze kako je važnost i utjecaj Krležinih ideja o hrvatskom nacionalnom pitanju počivala na njegovoj radikalnoj rekonstrukciji dotadašnjeg hrvatskog nacionalno-identitetskog kanona na način da je ponudio alternativnu, socijalističku viziju nacije gdje se hrvatsko nacionalno pitanje može riješiti samo putem rješenja klasnog pitanja unutar socijalističkog društva.

Unutar rada bit će prikazano Krležino držanje i djelatnost u trenucima koji su bili ključni za formiranje stava jugoslavenskih komunista prema nacionalnom pitanju. U teorijskom dijelu rada, biti će objašnjen marksistički i boljševički pristup nacionalnom pitanju, koji će prikazati kako je nacija od prvotno rubnog koncepta u marksističkoj ideologiji postala njegov središnji dio u Lenjinovoj interpretaciji Marxa, a koja je bila teorijska podloga Krležina tematiziranja o hrvatstvu i južnim Slavenima. Nakon teorijskog uvoda, u prvom dijelu rada biti će obrađeno Krležino djelovanje i stavovi u kontekstu odnosa jugoslavenskih komunista prema

¹ O Tuđmanovoj trajnoj privrženosti boljševičkim pogledima na nacionalno pitanje, vidi Dejan Jović (2015): Lenjinistički i staljinistički izvori Tuđmanove politike samoodređenja i odcjepljenja. *Politička misao* 52 (1): 15-47.

nacionalnom pitanju do 1945. godine. U drugom dijelu rada bit će obrađeni njegovi stavovi i djelatnost u razdoblju od 1945. godine do smrti, nakon čega će slijediti zaključak. Osim sekundarne literature, u radu su kao izvori korišteni i Krležini politički eseji. Istovremeno su preskočena njegova književna djela iz razloga što bi to zahtijevalo primjenu metodologije teorije književnosti, koja ide izvan okvira standardnog politološkog i historiografskog pristupa.

1. Marksizam-lenjinizam i nacionalno pitanje

Budući je Miroslav Krleža vidio rješenje hrvatskog nacionalnog pitanja u primjeni lenjinističkog principa nacionalnog samoodređenja, nužno je pobliže objasniti marksističko-lenjinističke poglede na fenomen nacionalizma i rješavanje nacionalne problematike. Karl Marx i Friedrich Engels shvaćali su fenomene nacije i nacionalizma kao proizvode kapitalističke epohe i novog modela proizvodnje koji se razvio unutar kapitalizma. Stoga je za njih nacionalizam imao progresivnu ulogu u rušenju feudalizma, dok je nakon rušenja feudalizma postao sredstvo pomoću kojega buržoazija svoje interese predstavlja kao interese čitave nacije te istovremeno stvara podjele i sukobe unutar proletarijata na nacionalnoj osnovi (Connor, 1989: 23). Dakle, iz perspektive izvornog marksizma sva nacionalna pitanja bila su izraz kapitalističkih proizvodnih odnosa koji će izgubiti važnost nakon pobjede proletarijata.

S obzirom na fokusiranost na ekonomski napredak bez kojeg nije moguća uspostava socijalističkog društva, Marx je svoj odnos prema pojedinim nacionalno – oslobodilačkim pokretima formulirao ovisno o procjeni korisnosti njihovih ciljeva za postizanje ekonomskog napretka. Stoga se protivio nacionalno – oslobodilačkim pokretima industrijski nerazvijenih nacija, za čiji je napredak smatrao korisnijim vezivanje za naprednije nacije. Iz tih razloga je npr. podupirao prekomorski kolonijalizam, tvrdeći da on omogućuje osvojenim kolonijama brži ekonomski napredak, te se protivio češkom samoodređenju tvrdeći kako su Česi premala nacija da razviju modernu ekonomiju. Istovremeno je podržavao borbu Iraca za samoodređenje budući je smatrao da njihova podređenost Britancima onemogućuje usmjeravanje irskog proletarijata protiv buržoazije, dok će Irska nakon osamostaljenja zbog ekonomskih interesa po Marxu poželjeti novu uniju s Britanijom (Connor, 1989: 25). Na ovoj liniji istupao je i Engels, koji je u svojim djelima definirao razliku između nacija i nacionalnosti. Pritom je nacije definirao kao skupine koje su, za razliku od nacionalnosti,

dovoljno velike i izdefinirane da imaju pravo na samoodređenje u vidu stjecanja državnosti. U ovoj definiciji odražavala se naklonjenost 'očeva' marksizma prema velikim državama za koje se smatralo da se mogu brže ekonomski razvijati. Zbog toga je Engels npr. davao pravo na državnost Nijemcima i Mađarima, ali to isto pravo nije davao npr. Srbima i Hrvatima (Connor, 1984: 12). Interpretirajući zbivanja iz 1848. godine, Engels je pojedine nacije (Nijemce, Talijane, Mađare i Poljake) prikazivao kao nosioce napretka, dok je istovremeno neruske slavenske narode kolektivno proglasio reakcionarima koji usporavaju napredak. Po njegovom predviđanju ti narodi su na valu revolucije nužno morali biti uništeni kao kontrarevolucionarni (Connor, 1984: 15).

Dakle, i Marx i Engels su bili primarno fokusirani na promjenu proizvodnih odnosa te su vjerovali da će u presudnim trenucima kod proletarijata klasna svijest nadjačati nacionalnu. Stoga su zahtjeve za nacionalno samoodređenje ocjenjivali individualno, tj. s obzirom na njihov doprinos ukupnom ekonomskom razvoju bez kojeg, smatralo se, prelazak iz kapitalizma u socijalizam nije moguć. Budući su Marx i Engels smatrali da je mogućnost ekonomskog razvoja proporcionalna veličini države, zagovornici izvornog marksizma bili su skeptični prema oslobodilačkim pokretima malih nacija te su podupirali prekomorski kolonijalizam kapitalističkih sila kao put za napredak zaostalih dijelova svijeta. Pritom su neki, poput Engelsa, predviđali propast malih nacija u okolnostima velikog svjetskog rata. S obzirom na to da je upravo Marx u dokumentu iz 1865. godine prvi spomenuo pravo na samoodređenje, moguće je zaključiti kako su izvorni marksisti donekle prihvatili ideju nacionalnog samoodređenja, ali su je u praksi podupirali samo onda kada bi procijenili da to strateški odgovara ciljevima međunarodnog radničkog pokreta, naročito onim ciljevima koji su bili povezani s postizanjem željenog ekonomskog razvoja.

Nastavljajući se na uvide Marxa i Engelsa, Vladimir Iljič Uljanov Lenjin također se zalagao za podršku nacionalno-oslobodilačkim pokretima ovisno o strateškim potrebama svjetske revolucije, ali s određenim modifikacijama u odnosu na stavove izvornog marksizma. Tako je Lenjin smatrao nužnim davanje podrške pokretima za nacionalno oslobođenje, radi omasovljenja utjecaja komunističkog pokreta u masama u danom trenutku (Kemp, 1999: 50). Slično Marxu i Engelsu, i Lenjin je tvrdio da marksisti ne smiju nekritički podržavati svaki pokret za nacionalno oslobođenje, nego samo one koji izgrađuju naciju rušeći feudalizam ili se brane od imperijalizma. Lenjinov odmak od izvornog marksizma vidljiv je u afirmativnom odnosu prema obrani potlačenih nacija od imperijalizma, bez obzira na njihovu veličinu. Naime, kao što je ranije spomenuto, Marx je podržavao prekomorski kolonijalizam kao način

modernizacije zaostalih kolonija u kojima se još nije razvila moderna radnička klasa. Međutim, Lenjin je smatrao kako je u interesu revolucije podržavati primjenu samoodređenja čak i onda kada se ono odnosi na zaostale zemlje bez razvijene radničke klase (Davis, 1967: 177).

Ovakvo Lenjinovo shvaćanje razvilo se u kontekstu doba naglog kolonijalnog širenja tadašnjih europskih velikih sila krajem devetnaestog stoljeća, koje se naziva i dobom imperijalizma. Lenjin je definirao imperijalizam kao stupanj razvoja kapitalizma unutar kojega se na nacionalnim i globalnim tržištima uspostavlja monopol velikih ekonomskih subjekata, pri čemu dolazi do ubrzanog izvoza financijskog kapitala preko državnih granica uz istovremenu podjelu svijeta među vodećim kapitalističkim silama (McDonough, 1995: 352). Lenjin je pritom posebnu važnost pridavao osvajanju kolonija, tvrdeći kako je ono omogućilo kapitalističkim velesilama izvoz eksploatacije uz istovremeno umirivanje klasne svijesti radnika, koji su također dobivali dio profita od eksploatacije kolonija. To je po Lenjinu bio i ključni razlog zbog kojeg su radnici u Prvom svjetskom ratu, kojeg je on smatrao imperijalističkim ratom oko kontrole nad kolonijama, masovno podržali ratne politike svojih država (Connor, 1984: 31-32). Stoga je smatrao da je nužno podržati antiimperijalističke pokrete u kolonijama. Naime, predviđao je kako bi gubitak kolonija kao izvora jeftine radne snage i tržišta za prodaju proizvoda nužno natjerao vlasti u kapitalističkim državama na intenzivniju eksploataciju vlastite radničke klase, što bi kod nje probudilo oslabljenu klasnu svijest (Connor, 1984: 32). Osim toga, kao što je ranije istaknuto, Lenjin je u podržavanju antiimperijalističkih pokreta vidio šansu za pridobivanje masa diljem kolonija u Africi i Aziji. Po Lenjinovoj zamisli, širenje komunizma trebalo je biti ostvareno na način da marksistički revolucionari pružaju podršku demokratskim pokretima za nacionalno oslobođenje kolonija, istovremeno jačajući one struje tih pokreta koji budu ocijenjene kao progresivne. Pritom je bio nešto suzdržaniji u situacijama u kojima se smatralo kako pokret za nacionalno oslobođenje ima reakcionarno vodstvo. Ipak, iz nekih njegovih komentara proizlazi kako je smatrao da radnici u napadnutoj, ali i imperijalističkoj zemlji, moraju podržavati i takve pokrete ukoliko oni u matičnoj naciji uživaju masovnu podršku. U kontekstu podrške samoodređenju Lenjin je tvrdio kako podrška samoodređenju ne znači zagovaranje secesije. Naime, on je smatrao kako bi uklanjanje nacionalnog ugnjetavanja uz istovremeno priznavanje prava na nacionalno samoodređenje eliminiralo razloge zbog kojih su ugnjetene nacije tražile otcjepljenje. Tada bi, po Lenjinu, svaka nacija shvatila kako je isplativije nastaviti egzistirati unutar veće ekonomske unije. Tako bi pravo na samoodređenje

vodilo ujedinjenju koje bi bilo teško raskidivo jer bi se dogodilo na dobrovoljnoj osnovi (Kemp, 1999: 50-51). Za one nacije koje bi nastavile živjeti unutar multinacionalne države po Lenjinu je trebalo osigurati nacionalnu ravnopravnost u vidu prava na upotrebu materinjeg jezika i obrazovanje na materinjem jeziku. Međutim, potrebno je napomenuti kako je dugoročnim ciljem Lenjin smatrao stapanje nacija unutar višenacionalnih socijalističkih država, ali je smatrao kako do stapanja, kao i do ujedinjenja u višenacionalnu zajednicu, mora doći na dobrovoljnoj osnovi (Connor, 1989: 29-30). Stapanje nacija po Lenjinu je trebalo proizaći iz davanja socijalističkog sadržaja nacionalnim formama, o čemu će biti više riječi u sljedećem odlomku.

Sukladno svemu napisanome, Walker Connor sažima lenjinističku politiku prema nacionalnom pitanju u tri točke: obećanje prava na samoodređenje uz istovremeno obećanje ravnopravnosti i kulturne autonomije nacijama koje to pravo ne iskoriste; početak asimilacije na dobrovoljnoj osnovi nakon izvođenja revolucije; uklanjanje nacionalizma unutar partije (Connor, 1989: 30-31). Kao što je već objašnjeno, ovakvo Lenjinovo opredjeljenje predstavljalo je izvjestan odmak od izvornog marksizma. Međutim, Lenjin je isticao kako bi zauzimanje ispravnog stava prema nacionalnom pitanju pomoglo marksističkim partijama da steknu masovnu podršku u kolonijama te nacionalno potlačenim europskim zemljama. Za ostvarenje stapanja nacija po Lenjinu je bilo ključno da se unutar vladajuće boljševičke partije očuva jedinstvo temeljeno na demokratskom centralizmu, gdje bi se u vrhu partije odlučivalo o poželjnim obrazovnim sadržajima koji bi morali biti birani po načelu 'nacionalno po formi, socijalističko po sadržaju'. Ova formula je zapravo značila da nacionalni jezici i nacionalne kulture, uz nadzor njihove upotrebe od strane centralizirane partije, trebaju postati sredstvo za prenošenje socijalističkih poruka (Connor, 1989: 30). U ovom kontekstu treba promatrati i Staljinovu izjavu iz predavanja održanog pred studentima 1925. godine, u kojoj je on naznačio razliku između buržoaskog i proleterskog nacionalizma navodeći kako socijalizam teži ostvarenju univerzalne kulture koja je nacionalna po formi, a socijalistička po sadržaju (Mevius, 2009: 383). Pritom bi asimilaciji, kako bi ona bila dobrovoljna, nužno morao prethoditi tzv. period cvjetanja nacija unutar kojega bi partija poticala razvoj i iskazivanje nacionalnih posebnosti, pri čemu bi istovremeno tekao proces stapanja pomoću usađivanja socijalističkih sadržaja u nacionalne forme. Jednakost nacija u periodu cvjetanja morala bi imati ekonomsku, kulturnu i političku dimenziju (misli se na teritorijalnu autonomiju). Međutim, Walker Connor smatra kako većina zemalja čiji su se režimi pozivali na marksizam – lenjinizam nisu u potpunosti slijedile ove Lenjinove preporuke. Iako su se sve te zemlje

pozivale na marksističko – lenjinističke principe, a u praksi su ih pokušavale primijeniti u što većoj mjeri, Connor smatra kako nijedna od socijalističkih zemalja nije uspjela prigušiti domaće nacionalizme, tj. antagonizme među nacijama (Connor, 1989: 40). Connor je tako ocjenjivao i situaciju u socijalističkoj Jugoslaviji, a unutar ovog rada bit će objašnjeno Krležino viđenje uspješnosti rješavanja nacionalnog pitanja u okviru socijalističke Jugoslavije.

2. Krleža i nacionalno pitanje do 1945.

2.1. Pristupanje lenjinističkim idejama

Krležino političko okretanje prema ljevici i jugoslavenskoj ideji počelo je, po svemu sudeći, još u školskim danima. Naime, tada je, po navodima iz jednog njegovog članka, s prijateljima posjećivao sjedište Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije. Među njegovim prijateljima bili su i budući istaknuti ljevičari August Cesarec, Đuka Cvijić i Kamilo Horvatin (Pilić, 2020: 174). Svi navedeni pripadali su Nacionalističkoj omladini, organizaciji studenata i srednjoškolaca iz dijelova Austro-Ugarske naseljenih južnoslavenskim stanovništvom nastaloj uslijed razočaranja mladeži parlamentarnom politikom Hrvatsko-srpske koalicije. Svoje nezadovoljstvo Nacionalistička omladina je manifestirala kroz zagovaranje revolucionarnog južnoslavenskog ujedinjenja i integralističko shvaćanje Jugoslavena kao jedinstvene nacije (Đurašković, 2011: 229). Njihova koncepcija ujedinjenja uključivala je shvaćanje kako su Srbi i Hrvati jedinstvena nacija s različitim kulturama koje treba spojiti u jedinstvenu jugoslavensku kulturu uz istovremeno asimiliranje Slovenaca, a što je jedino moguće postići stvaranjem zajedničke južnoslavenske države (Gross, 1968-69: 124). Kasnije su se unutar nacionalističke omladine profilirale tri struje, pri čemu je jedna zagovarala stapanje Srba, Hrvata i Slovenaca na bazi ravnopravnosti, druga je htjela stapanje samo Srba i Hrvata uz priznavanje posebnosti Slovencima, dok je treća bila za to da Srbi, kao navodno najvrjedniji Južni Slaveni, apsorbiraju ostale nacije (Gross, 1968-69: 140). Krleža je, kao i njegovi navedeni prijatelji, pripadao struji koja je zagovarala stapanje na bazi ravnopravnosti. Smatra se da su na Krležino južnoslavensko stajalište presudno utjecale: ideje Ante Starčevića o srodnosti Južnih Slavena (pri čemu Krleža nije prihvatio njegovo proglašavanje svih Južnih

Slavena Hrvatima), zagovaranje suradnje Hrvata i Srba Frana Supila te teze Franje Račkog o južnoslavenskom kulturnom jedinstvu (Kravar, 1995: 11). Njegovi stavovi kako se ujedinjenje Južnih Slavena mora sprovesti na bazi ravnopravnosti prisutni su i u njegovim polemikama sa Vladimirom Čerinom, istaknutim pripadnikom prosrpske struje Nacionalističke omladine, čija je stajališta kvalificirao kao falsifikate stvarnosti (Visković, 1996: 113).

Ipak, Krležina kritika koncepcije narodnog jedinstva kao reakcionarne najbolje je došla do izražaja u njegovim kritikama Ivana Meštrovića, istaknutog kipara i zagovornika jugoslavenskog ujedinjenja po principu narodnog jedinstva. U svom eseju *Ivan Meštrović vjeruje u Boga* Krleža je isticao neupitnost Meštrovićevog talenta, ali je na primjeru njegovog državotvornog projekta Vidovdanskog hrama ukazao na njegovu zlouporabu u političke svrhe. Razmatrajući mramorni torzo žene poznat pod nazivom Sjećanje, Krleža je isticao kako je u početku to djelo bilo „mramor čist, neoskvrnut i klasično jednostavan!“ (Krleža, 1990: 315) Međutim, naknadno je unutar Jugoslavije ovom djelu pripisana religioznost koja je „vidovdanska, vidovita i rasno srpska“ (Krleža, 1990: 316). Pozivajući se na studiju Moše Pijade o Meštroviću, Krleža je dokazivao kako Sjećanje, koje je naknadno nazvano Vukosavom Miloša Obilića, stilski zapravo pripada bečkoj secesiji. Izrugujući se ovakvoj instrumentalizaciji Meštrovića, Krleža je u svom eseju zapisao:

„Od torza jednog bezimenog ženskog lika nastala je Vukosava, od Vukosave ciklusi udovica, od ciklusa udovica Vidovdanski Hram, a od Vidovdanskog Hrama po principima Vidovdanskog Misterija- Vidovdanski Ustav....Od jedne riječi nastala je lavina, od jedne secesionističke fraze religiozni sistemi, Vidovdanski Misteriji... i tako Meštrović u svome početku, mjesto da vodi, on se povodi u vidovdansko!“ (Krleža, 1990: 323-324)

Na ovaj citat dobro se nadovezuje kritika A. G. Matoša upućena Meštroviću kako projekt Vidovdanskog hrama nije uključio prikaz nijednog stvarnog hrvatskog junaka, nego se okernuo kosovskom boju koju je Matoš nazvao bitkom bježanja i izdaje (Srhoj, 2014: 375) Dakle, moguće je zaključiti kako je Krleža kroz kritiku Meštrovića dokazivao kako je ideja narodnog jedinstva tek maska za srpsku hegemoniju koja se, k tome, ne temelji na osloncu na vlastite snage, što dokazuje Meštrovićevo stilsko oslanjanje na bečku secesiju.

Može se zaključiti da je Krleža pokazivao sklonost lijevim idejama već u vrijeme kad je pohađao mađarsku vojnu akademiju Ludoviceum u Budimpešti. Tada je po prvi put jasnije

pokazao i sklonost jugoslavenskoj ideji. Naime, njegovo školovanje u Ludoviceumu poklopilo se s izbijanjem Balkanskih ratova. Prateći razvoj situacije u Balkanskim ratovima, Krleža se u dva navrata pokušao priključiti srpskoj vojsci kao dobrovoljac. Prvi put je u svibnju 1912. godine napustio Ludoviceum i pobjegao u Srbiju, da bi bio odbijen zbog nedostatka povjerenja srpske strane. Zbog tog puta u Srbiju, nakon povratka u Ludoviceum osuđen je na šest dana uz strogi ukor te su mu oduzete ruske i srpske knjige uz zabranu čitanja i izlaganja u trajanju od godinu dana (Lauer, 2013: 33-35). Budući je sljedeće godine izbio Drugi balkanski rat, Krleža je iskoristio bolovanje da ponovno ode u Srbiju. Međutim, ponovo se susreo s nepovjerenjem srpskih vojnih vlasti koje su ga pritvorile kao austrijskog špijuna. Pošto je oslobođen, prešao je na mađarski teritorij kod Zemuna, gdje je uhićen kao dezertar i ubrzo nakon toga izbačen iz Ludoviceuma (Lauer, 2013: 36-37).

Argumenti koji su naveli Krležu na pristupanje lijevoj opciji dolaze do izražaja u njegovom poznatom eseju *O malograđanskoj ljubavi spram hrvatstva*, objavljenom prvi put 1926. godine. Unutar ovog eseja Krleža je iskazao jasan prezir prema feudalnom hrvatstvu, kao i prema malograđanskom hrvatstvu njegovog doba koje on pripisuje zastupnicima „Banke i Industrije, Dividenda i Profita“ (Krleža, 1990: 122-123). Suprotstavljajući se nastojanjima da se malograđansko hrvatstvo poistovjeti sa hrvatskim narodom, Krleža je naveo niz primjera iz svakodnevnog života od kojih ovdje valja izdvojiti jedan:

„U centru ulice asfaltirane, tu velegradska rasvjeta, tu polijevanje pločnika 'elektromobilima', a tamo: stambena bijeda najgore vrste: ljudi jadikuju u otvorenim vagonima, u gađenja dostojnim straćarama od dasaka i nakatranjene hartije, u barakama koje su mnogo bliže Kongu, nego kući u bilo kakvom, pak i najskromnijem civiliziranom smislu“ (Krleža, 1990: 125).

Iz ovog je odlomka vidljivo zašto Krleža smatra da malograđansko hrvatstvo nije moguće poistovjetiti sa interesima čitavog hrvatskog naroda: on, naime, smatra da se malograđanin koji je situiran i živi u pristojnim uvjetima nikako ne može iskreno poistovjetiti sa pripadnicima većine koja živi u najgoroj bijedi. Iz tog razloga Krleža zaključuje da malograđanske snage pokazuju jednake obrasce ponašanja kakvi su se nekad javljali kod feudalaca. Naime, kao što su hrvatski feudarci bili spremni paktirati s bilo kime kako bi

zaštitili svoje posjede, tako su i hrvatski malograđani po Krleži služili Habsburzima i mađarskoj plemićkoj vlasti motivirani željom da sačuvaju svoj imetak koji se zasnivao na iskorištavanju narodnih masa. Dakle, na prvom mjestu im je bila zaštita svojih materijalnih interesa, a ne emancipacija zemlje i nacije (Krleža, 1990: 141). Ovo Krležino razmišljanje zorno prikazuje citat iz njegovog eseja *Malograđanska historijska shema*:

„Hrvatstvo traži nekoga da mu se podredi, da potpiše s njime politički ugovor i da se onda buni protiv toga političkog ugovora daljnjih četiristo godina. Dvije stotine godina bore se Hrvati protiv svojih vlastitih kraljeva, a kada ih pobiju, poklone se mađžarskome grbavcu Kolomanu. U sklapanju ugovora i glupih političkih paktova, tu su Hrvatski purgari stručnjaci vjekovima. Pacta Conventa, Pragmatička Sankcija..., Nagodba s Mađžarima od godine hiljadudevetstotinaišesnaeste, Ženevski Pakt, Proklamacija od 1. Decembra 1918, te napokon Sporazum (1926)- sve su to hrvatski malograđanski politički ugovori sa protustrankom, u vršenju kojih protustranka ima, naravno, krivo, a Hrvati pravo ... Međutim doista je glupo devetstotina godina gubiti parnice, a imati pravo.“ (Krleža, 2013: 10-11)

Iz navedenog citata jasno se vidi Krležina slika hrvatske povijesti kao vječitog sklapanja nagodbi sa tuđinskim vlastima koje je uvijek popraćeno stoljetnim jadikovanjem nad vlastitom potlačenošću. U tom kontekstu Krleža iznosi sljedeće predviđanje:

„Ako je doista istina da je povijest učiteljica života, onda je vrlo vjerojatno, da će Hrvatima poći za rukom da negdje tek oko godine 2228 raskinu Ugovor od 1918. i da s nekim novim za sada još nepoznatim gospodarem sklope jedan novi politički Ugovor, protiv koga će se boriti do god. 3228.. To su perspektive hrvatske, izgledi najoptimističniji i dokaz da od povijesti kao od prave učiteljice, za život ništa naučili nismo.“ (Krleža, 2013: 11-12)

Naposljetku, Krleža je kritizirao nositelje malograđanskog hrvatstva tvrdeći kako oni uvijek usvajaju određene ideje sa velikim zakašnjenjem, tj. u vrijeme kada su one već postale bespredmetne. O tome u spomenutom eseju kaže:

„Karakteristika je malograđanskog Hrvatstva da prije svega misli krivo, a zatim da korekture svog krivog mišljenja provodi prekasno. Malograđani federaliste,

postaju republikanci upravo pet godina poslije konjunktura, a vraćaju se u rojalizam kada je trebalo produžiti republikansku liniju poslije kapitulacije...“
(Krlježa, 2013: 17)

Iz dosadašnjeg teksta je vidljivo kako Krlježa svoje lijevo opredjeljenje nije objašnjavao apstraktnim marksističkim argumentima, nego konkretnim primjerima iz nacionalne povijesti koji su za njega dokazivali kako nositelji malograđanskog hrvatstva kroz čitavu povijest sklapaju paktove s tuđinskim silama protiv puka, dok istovremeno taj isti puk indoktriniraju mitovima o vjekovnoj potlačenosti Hrvata. S obzirom na takvo ponašanje feudalaca i malograđana kroz povijest, za Krlježu je bilo prirodno da se, osim hrvatske ljubavi, manifestira i hrvatska mržnja. On pod time podrazumijeva da se hrvatska ljubav javlja kod onih koji žive u obilju, dok se kod gladnih i siromašnih „gladna svitanja dočekuju s jedom i mržnjom u srcu“ (Krlježa, 1990: 143). Stoga Krlježa zaključuje kako bi istinski hrvatski narodni program morao osigurati kvalitetan život svakom stanovniku Hrvatske, dok su svi drugi nacionalni programi za njega besmisleni. Dakle, moguće je zaključiti kako se Krlježa priklonio lijevim idejama zato što se identificirao sa tadašnjom većinom Hrvata koja žive u bijedi te je u malograđanskim koncepcijama hrvatstva vidio isprazno naricanje nad nesretnom sudbinom Hrvata uz istovremenu spremnost na paktiranje i sa najvećim hrvatskim neprijateljima kako bi se očuvao vlastiti materijalni interes. U tom kontekstu treba promatrati i njegove poznate rečenice iz eseja *O malograđanskoj ljubavi spram hrvatstva*:

„Biskup grof Drašković, koji potpisuje smrtnu osudu Matiji Gubcu bijaše hrvatski feudalac, a Gubec hrvatski kmet. Nema Hrvatstva, koje je u stanju da pomiri hrvatskoga kmeta sa hrvatskim grofom. Ja, dakle, Hrvatstvo biskupa i grofa Draškovića ne priznajem za svoje Hrvatstvo...što još uvijek ne znači i da sam ja negator Hrvatstva kao takvog i kao da biskup i grof Drašković ima monopol na svoje biskupsko i grofovsko hrvatstvo, a ja na svoje pučko i narodno nemam.“
(Krlježa, 2013: 22)

Iz ovih rečenica jasno proizlazi kako se Krlježa nedvosmisleno svrstavao na stranu pučkog hrvatstva uz istovremeno odbacivanje hrvatstva viših slojeva koji su, kao što je već objašnjeno, po Krlježinom mišljenju uvijek pokazivali spremnost na paktiranje s tuđinskim silama protiv puka dok su istovremeno taj isti puk indoktrinirali mitovima o tisućljetnoj državnosti, pripadnosti zapadnoeuropskoj kulturi i potlačenosti Hrvata. S obzirom na takvo

ponašanje viših slojeva kroz povijest, za Krležu je istinsko nacionalno oslobođenje bilo moguće samo uz istovremeno klasno oslobođenje potlačenih slojeva unutar nacije.

Pošto je prethodno prikazano kako je Krleža isprva zagovarao socijaldemokratske ideje, potrebno je objasniti razloge zbog kojih je Krleža napustio socijaldemokraciju i prigrlio lenjinističke ideje. Kao ključni trenutak za Krležino skretanje prema lenjinizmu Stanko Lasić ističe početak Prvog svjetskog rata i stav koji je prema njemu zauzela Druga internacionala. Naime, partije koje su pripadale Drugoj internacionali su unutar svojih država glasale za ratne kredite uz istovremeno davanje općenite podrške ratnim politikama svojih država². Nakon što se to dogodilo, Krleža je po Lasiću započeo s razlazom od hrvatskih socijaldemokrata, iako ih nije formalno napustio (Lasić, 1982: 118). Drugu prekretnicu u Krležinom političkom životu označila je Oktobarska revolucija, koja se dogodila krajem 1917. godine. Oktobarska revolucija i Vladimir Iljič Lenjin kao njena vodeća ličnost za Krležu su popunile prazninu koja je nastala slomom Druge internacionale, što će trideset godina kasnije detaljnije objasniti u svom eseju *Prije trideset godina*. Referirajući se na Lenjinovu ulogu, Krleža je u ovom eseju napisao:

„Mi smo godine devetstotinačetnaeste, kada je rat buknuo, gledali na Internacionalu kao na monumentalnu mramornu boginju, kojoj je po Marxu bilo namijenjeno poslanstvo da spasi Evropu od brodoloma. Kada se pokazalo, da to nije bila boginja, pa čak ni mramorna...i da su je razbili barabe, i to preko noći, kao kip bez ikakve vrijednosti, to je za našu generaciju zbunjenih simpatizera bio žalostan događaj, koji nismo ni jednog trenutka zaboravili u grmljavini topova. Pa kada se pojavio Lenjin sa svojim tezama, nije među nama bilo čovjeka, koji umije politički misliti, da nije osjetio nešto, što bi se moglo izraziti samo biblijskim patosom: Grob se je otvorio. Internacionala je uskrsnula. Svanulo je i sve je postalo jasno.“ (Krleža, 1956: 389)

Unutar istog eseja Krleža je izrazio podršku Lenjinovim temeljnim ciljevima: sklapanju mira, podjeli zemlje seljacima i predaji tvornica radnicima. Istovremeno je ustvrdio kako ovakva

² Podrška socijaldemokrata Prvom svjetskom ratu bila je odraz politike reformističkog krila socijaldemokratske opcije koje je, revidirajući marksizam, odbacilo revolucionarni put u društvene promjene, zalažući se za postupan i reformistički put iz kapitalizma u socijalizam (enciklopedija.hr).

Lenjinova politika djeluje uznemirujuće na lokalnu vojnu, crkvenu i bankarsku elitu te na konzervativne intelektualce. Razlog je vidio u tome što bi Lenjinov politički program, ako bi se počeo primjenjivati na lokalne prilike, ugrozio interese navedenih grupacija. Krleža je ovu tvrdnju unutar ovog eseja potkrijepio konkretnim podacima. Tako je npr. ustvrdio kako na području Banske Hrvatske 9% vlastelina kontrolira 51% zemljoposjeda, dok se na čelu banaka nalaze plemići koji „su uglavnom sami stranci i inostranci i onda, kada su bili krema hrvatskog plemstva“ (Krleža, 1956: 346-347). Ovaj komentar može se protumačiti na način da je Krleža smatrao kako i oni plemići koji nose hrvatsko prezime nisu služili hrvatskim interesima, što se uklapa u njegovo opće shvaćanje kako su gornji slojevi spremni paktirati s bilo kime kako bi zaštitili svoje privilegije nasuprot općim interesima zemlje i njena puka. Naročito je veliki prostor posvetio kritici Crkve, čije je velikodostojnike optužio da su se kroz stoljeća bavili samo stjecanjem i obranom svojih feudalnih primanja uz uvjerenje da na njih imaju božansko pravo (Krleža, 1956: 351). Dakle, ako uvide o Lenjinu iz ovog Krležinog eseja stavimo u kontekst njegovih analiza malograđanskog hrvatstva, moguće je zaključiti kako je Krleža smatrao da se nacionalno pitanje može riješiti jedino na socijalistički, tj. lenjinistički način, budući jedini on uključuje razvlaštenje gornjih slojeva koji zbog materijalnih interesa ne žele raditi u nacionalnom interesu, te posljedično uzdizanje masa koje su do tada živjele u bijedi.

2.2. O stvaranju južnoslavenske države

Ovakvo Krležino shvaćanje odnosa unutar Hrvatske uklapalo se u njegovo šire shvaćanje povijesti južnih Slavena. Naime, Krleža je smatrao kako je tijekom čitave povijesti južnoslavenskim narodima bilo uskraćivano njihovo pretvaranje u subjekte povijesti. Razlog tome bila je premoć stranih sila zbog koje se život naroda „ni jednog trenutka nije uspio razviti do uslova koji bi nosili u sebi i najminimalnije izgleda za razvoj civiliziranih prilika“ (Krleža, 1988: 21). Osvrćući se na povijest hrvatskog naroda, Krleža je navodio kako su sve bitke i ratovi u kojima je hrvatski narod sudjelovao u tuđinskoj vojsci, a protiv svojih interesa, završavao porazima i ishodima koji su štetili hrvatskom narodu (Krleža, 1988: 54-55). Iz ovakve interpretacije povijesti Južnih Slavena kao vječite potlačenosti stranim interesima proizlazi zaključak da je Krleža trebao biti najveći zagovaratelj stvaranja zajedničke južnoslavenske države. Međutim, stvaranje Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1918. godine

za Krležu je bio još jedan primjer paktiranja malograđanskih struja sa stranim elementima iz straha od snage narodnih masa. Iako je podržavao stvaranje zajedničke južnoslavenske države, Krleža je smatrao kako je način na koji je ta država stvorena bio suprotan načelima Krfske deklaracije³ te da je išao u prilog stvaranju hegemonije srpske buržoazije (Cvitković, 1991: 118). Iako je kritizirao većinu aktera stvaranja Kraljevine SHS, Krleža je ipak imao izdvojeno mišljenje o Franu Supilu. U svom eseju *Slom Frana Supila* Krleža je isticao kako je Supilo bio jedan od rijetkih koji su ispravno promišljali o hrvatskoj sudbini. Tako je 1893. godine tvrdio da će hrvatsko oslobođenje nastupiti uz pomoć vlastitih snaga, u kontekstu vanjskog prevrata ili u kontekstu velikih događaja unutar Austro-Ugarske Monarhije koji bi doveli do promjena (Krleža, 1990: 166-167). Dosljednost i odlučnost Supilo je, prema Krleži, jasno pokazao kada je u okolnostima Prvog svjetskog rata, koji je otvorio mogućnost vanjskog prevrata, otišao u emigraciju kako bi radio na obrani hrvatskog suvereniteta.⁴ U svom eseju *Razgovor sa sjenom Frana Supila* Krleža navodi kako je Supilo u svom idealizmu bio izdan od svojih prijatelja koji „ne samo da su se srepili s ovom gospodom Nadvojvodama i madžarskim grofovima...nego su, sami sebi dosljedni,...i danas izdali sve što se može izdati...jer njima nije do načela, nego do šampanjaca, do otvorenih bankovnih računa u inostranstvu...“ (Krleža, 1990: 207-208).

U ovom kontekstu treba spomenuti Krležino viđenje uloge Stjepana Radića, koji se u vrijeme nastanka Kraljevine SHS protivio načinu na koji je provedeno ujedinjenje⁵. U svom eseju *Stjepan Radić u Beogradu* Krleža je kao veliku Radićevu zaslugu istaknuo prepoznavanje seljačkih masa kao skupine sa vlastitom klasnom prošlošću čiji je simbol Matija Gubec (Krleža, 1990: 226). Međutim, Krleža je u istom eseju istaknuo kako Radić nije bio spreman suprotstaviti seljake postojećoj situaciji ili postaviti zahtjev za aristokratskom zemljom. Razloge za to Krleža je vidio u Radićevom prihvaćanju malograđanskog poimanja naroda kao cjeline sastavljene od staleža i redova (Krleža, 1990: 249), te u njegovu pacifizmu koji je osuđivao bilo kakve revolucionarne pokrete, zbog čega je npr. žestoko osuđivao djelovanje jakobinaca u Francuskoj nakon 1789. godine., kao što navodi u svom drugom eseju *Stjepan*

³ Krfskom deklaracijom od 20. srpnja 1917. godine srpska vlada i Jugoslavenski odbor dogovorili su se da će o uređenju poslijeratne južnoslavenske države odlučiti Ustavotvorna skupština kvalificiranom većinom (Matković, 1998: 42)

⁴ Frano Supilo se u emigraciji priključio Jugoslavenskom odboru, koji je sa srpskom vladom do kraja rata pregovarao o stvaranju zajedničke južnoslavenske države. Budući je smatrao kako Odbor ne postavlja pitanje uređenja države dovoljno energično, Supilo je u lipnju 1916. Godine napustio članstvo Odbora (Matković, 1998: 39).

⁵ Pet dana prije ujedinjenja, 25. prosinca 1918. godine, Hrvatska pučka seljačka stranka najavila je borbu za Neutralnu seljačku republiku Hrvatsku u sklopu jugoslavenske države (Bilandžić, 1999: 71).

Radić na odru 8. VIII. 1928. Iz tog razloga Radić je i bezrezervno odbacivao socijalizam, što Krleža dokazuje citirajući misao iz jedne Radićeve knjige u kojoj je tvrdio kako socijalistički sustav znači „bezvjerstvo i praktični materijalizam: što više užitka, što manje posla“ (Krleža, 1990: 261-262). Zbog ovakvih svojih razmišljanja Radić je po Krleži nekritički volio i prihvaćao sve što je hrvatsko i slavensko, slijedeći po Krleži iluzorne ideje o mogućnosti suradnje rada i kapitala (Krleža, 1990: 266-267). Ipak, Krleža je Radiću priznavao kako je bio prvi subjekt u hrvatskoj politici koji se založio za emancipaciju hrvatskog puka, dok mu je istovremeno zamjerao nesposobnost da u temelju ispravno postavljeno pitanje narodnog samoodređenja iskoristi u revolucionarne svrhe, što je proizlazilo iz njegovih legitimističko-pacifističkih uvjerenja. Ipak, Krleža je isticao kako je u okolnostima slabljenja utjecaja KPJ koje je dijelom bilo uzrokovano neodlučnošću spram nacionalnog pitanja jedino Radićev HRSS pokazao spremnost da parolu o samoodređenju primijeni u političkoj borbi (Visković, 2004: 43).

Krleža je istovremeno vidio problem u tome što se u tom trenutku nije pojavila nijedna politička parola koja bi iskoristila socijalni bunt narodnih masa protiv građanske klase. Jedini izvor revolucionarnog potencijala u tom trenutku Krleža je vidio u povratnicima iz ruskog zarobljeništva koji su osobno iskusili Oktobarsku revoluciju. Poseban je značaj pridavao grupi povratnika koja je u Moskvi 5. studenog 1918. godine organizirala Centralni komitet Komunističke partije (boljševika) Srba, Hrvata i Slovenaca, da bi se potom vratili u zemlju i propagirali model Sovjetske Rusije (Očak, 1982: 51). Krleža je u to vrijeme pripadao intelektualcima koji su održavali vezu s navedenom grupom. Međutim, u razgovoru s povjesničarom Ivanom Očakom isticao je kako je, unatoč simpatijama prema revolucionarnosti ove grupe, bio skeptičan prema njihovom modelu borbe za vlast, koji se svodio na puko zauzimanje vlasti kroz zauzimanje gradova i vojarni po uzoru na pokušaj revolucije u Mađarskoj 1919. godine. S druge strane, Krleža je smatrao kako odnos snaga ne ide u prilog takvoj strategiji, budući je nastajući režim Kraljevine SHS imao na raspolaganju snažnu vojsku te vojnu i političku podršku velikih sila. Također je smatrao kako je od pukog zauzimanja vlasti važnija „konkretna borba protiv konkretnih elemenata, onih protiv kojih trebate zauzeti front kod nas“ (Očak, 1982: 54). Dakle, može se zaključiti kako je Krleža smatrao da revolucionarnom zauzimanju vlasti mora prethoditi pridobivanje masa formuliranjem ispravnog nacionalnog i socijalnog programa. U daljnjem tekstu bit će vidljivo da je Krleža po tom pitanju od početka bio ispred rukovodstva jugoslavenskih komunista.

2.3. O formiranju i djelovanju Komunističke partije Jugoslavije

Komunistička partija Jugoslavije nastala je u travnju 1919. godine na kongresu u Beogradu ujedinjenjem različitih socijalističkih skupina koje su egzistirale unutar predratne Srbije i Austro-Ugarske Monarhije. U početku se zvala Socijalistička radnička partija Jugoslavije (komunista), dok je na Drugom kongresu u Vukovaru u lipnju 1920. godine preimenovana u Komunističku partiju Jugoslavije (Haug, 2012: 28). U trenutku osnivanja KPJ je imala afirmativan stav prema stvaranju Kraljevine SHS kao centralizirane države. U tome je moguće prepoznati tradicionalnu naklonost marksista velikim centraliziranim državama. Osim toga, unutar KPJ je bilo prisutno shvaćanje kako je nacionalno pitanje u svojoj biti buržoasko pitanje te da, u slučaju da nacionalne buržoazije ne uspiju postići narodno jedinstvo, taj zadatak treba preuzeti proletarijat. Ovakva politika KPJ bila je suprotna shvaćanjima Komunističke internacionale (Kominterne), unutar čijeg je vodstva prevladavao stav kako je Kraljevina SHS produkt imperijalizma sila Antante. Stoga se smatralo kako treba iskoristiti nacionalno pitanje nesrpskih naroda unutar južnoslavenske države za izvođenje revolucije kroz stvaranje balkanske federacije koja bi bilo usko vezana za Sovjetski Savez (Haug, 2012: 20). Međutim, Kominternu u početku nije aktivnije prigovarala politika KPJ, a frakcijske podjele unutar KPJ pojavile su se tek nakon stavljanja partije izvan zakona, točnije od 1923. godine. Pritom je lijeva frakcija zagovarala iskorištavanje nacionalnih suprotnosti unutar Kraljevine SHS na način da se podrška nacionalnim pokretima preusmjeri u podršku komunističkim idejama. S druge strane, desna frakcija je izražavala skeptičnost prema isplativosti podrške nacionalnim pokretima jer se tvrdilo da bi to razbilo jedinstvo radničkog pokreta (Haug, 2012: 25). Posebno važni momenti za ovo razdoblje su Treća zemaljska konferencija KPJ iz 1923. godine na kojoj je lijeva frakcija uspjela nametnuti rezoluciju o pravu na samoodređenje do otcjepljenja te Peti kongres Kominterne iz 1924. godine na kojemu je upućen prigovor KPJ zbog nesposobnosti da nacionalne suprotnosti u Kraljevini SHS iskoristi u revolucionarne svrhe (Connor, 1984: 136-138).

Na početku ranije opisanog razdoblja Krleža je, zajedno sa Augustom Cesarcem, uređivao polumjesečnik *Plamen* koji je izlazio od siječnja do kolovoza 1919. godine, nakon čega je zabranjen. U svojim člancima u časopisu i Krleža i Cesarec su kritizirali novonastalu Kraljevinu SHS te su veličali Sovjetsku Rusiju (Očak, 1982: 55). Za razliku od Cesarca, Krleža nije prisustvovao osnivačkom kongresu SRPJ(k) u Beogradu, a na stranicama *Plamena*

ovaj kongres nije uopće spomenut. On je to naknadno objasnio Ivanu Očaku tvrdeći da se nije protivio samom činu stvaranja komunističke partije, ali je smatrao da bi stvaranje centralizirane partije unutar višenacionalne Kraljevine SHS značilo podržavati njezin unitaristički ustroj. Pritom je Krleža, po njegovim tvrdnjama, opomenuo Cesarca da će, ukoliko on u *Plamenu* objavi svoj komentar o kongresu, i on objaviti svoj komentar, koji bi bio suprotan Cesarčevom. Stoga su postigli kompromisni dogovor kako u *Plamenu* osnivački kongres SRPJ(k) uopće neće biti spomenut (Očak, 1982: 63). Iz svega što je navedeno u ovom odlomku moguće je zaključiti kako je Krleža nekoliko godina prije početka frakcijskih borbi unutar KPJ zauzimao stavove o nacionalnom pitanju koji su se uvelike poklapali sa stavovima kasnije lijeve frakcije KPJ. To potvrđuje i Josip Šentija u knjizi razgovora s Krležom, koja obrađuje razdoblje od 1972. godine do Krležine smrti 1981. godine. Osvrćući se na problematiku osnivanja jugoslavenske komunističke partije, Krleža je Šentiji rekao kako je od početka smatrao da je Kominternu u svojim lenjinističkim pogledima na nacionalno pitanje bila ispred rukovodstva KPJ. Nadalje, Krleža je u istom razgovoru sa Šentijom ustvrdio:

„Tjerati jugoslavensku nacionalističku ideologiju – u smislu ideologije narodnoga jedinstva – u komunističkom pokretu, bilo je stoprocentno reakcionarno, a ja sam konzekventno bio za razvoj socijalističkih pokreta točno u onome smislu kako je poslije sugerirala Kominternu: dakle, u krilu novih nacionalnih republika koje se imalo formirati. Točno suprotno onome što je proklamirala Socijalistička radnička partija Jugoslavije, dakle, buduća KPJ...u smislu ideje o Jugoslaviji kao nacionalnoj državi koja bi bila podijeljena na oblasti i okruge...“ (Šentija, 2000: 115)

Krleža je objavio nekoliko tekstova na stranicama partijskog časopisa *Borba*, koji je djelovao u sklopu Nezavisne radničke partije Jugoslavije (NRPJ) kao legalnog krila KPJ te je osnovan 1922. godine. Međutim, nije se uključio u polemiku o nacionalnom pitanju koja se uglavnom vodila na stranicama *Borbe*. Po njegovom svjedočenju ispričanom Očaku Đuka Cvijić, tada partijski rukovodilac, nije mu dopustio da istupi. Međutim, Krleža tvrdi kako se tada slagao sa viđenjima Cvijića, koji je negirao legitimitet ujedinjenju iz 1918. godine uz argumente kako ono nije izvršeno samoodređenjem narodnih masa, nego diktatom srpske vladajuće klase i sila Antante pred kojima su kapitulirale hrvatska i slovenska buržoazija iz straha od revolta masa

u svojim zemljama (Očak, 1982: 116). Nadalje, Krleža je Očaku utvrdio kako se njegovi tadašnji stavovi o nacionalnom pitanju poklapaju sa stavovima koje je desetak godina kasnije iznosio u tekstu *Teze za jednu diskusiju iz 1935*. U ovom tekstu Krleža je žestoko kritizirao Simu Markovića, organizacijskog sekretara KPJ te vodećeg predstavnika partijske desne frakcije, koji je 1923. godine objavio studiju *Nacionalno pitanje u svetlosti marksizma*. Krleža je Markoviću zamjerio da u knjizi ne igra ulogu subjekta jer „njega događaji nose, on ne predviđa ništa“ (Krleža, 1979: 144). Smatrao je kako se komunistički pokret mora uključiti u proces južnoslavenskog političkog ujedinjenja jer će u suprotnom biti poražen od strane srpskih, hrvatskih i slovenskih građanskih klasa koje djeluju kao marionete stranih interesa. Sukladno tome, Krleža se zalagao se praktičnu primjenu prava na samoodređenje, ali se pritom ograđivao od građanskog shvaćanja samoodređenja kao ostvarivanja samostalnog tržišta, tj. po komunistima instrumenta eksploatacije radnika i seljaka od strane buržoazije. Naročito je bio kritičan prema iredentističkim skupinama koje se zalažu za potpunu samostalnost Hrvatske, uzimajući u obzir činjenicu da takve grupacije mogu računati isključivo na pomoć režima koji su desničarski te uz to imaju teritorijalne pretenzije prema hrvatskim teritorijima (posebno je važno Krležino spominjanje Italije i Mađarske u kontekstu teritorijalnih pretenzija, budući Njemačka, koju također navodi kao prijetnju, 1923.-24. nije bila nacistička niti je pokazivala pretenzije ka teritorijalnom širenju). S druge strane, građanskoj klasi Krleža je zamjerao što se suštinski ne zalaže za samoopredjeljenje do otcjepljenja, a razlog za to je vidio u njezinoj nespremnosti da se odrekne profita na jugoslavenskom tržištu (Krleža, 1979: 211). Pošto je dio hrvatskih seljačkih masa pao pod utjecaj građanskih opcija, Krleža je rješenje vidio u širenju seljačke opozicijske svijesti na borbu cijelog jugoslavenskog seljaštva, što bi podrazumijevalo borbu i protiv hrvatskog i protiv srpskog kapitala.

U razdoblju između početka frakcijskih sukoba u KPJ i objavljivanja *Teza za jednu diskusiju* došlo je do određenih događaja koji su utjecali na partijski stav prema nacionalnom pitanju. Na međunarodnoj razini došlo je do radikalizacije stava Kominterne, čije se rukovodstvo od 1928. godine počelo zalagati za destabilizaciju država srednje i istočne Europe u funkciji izvoza revolucije na zapad. U tom kontekstu počelo je zagovarati razbijanje Kraljevine SHS. Istovremeno je nastupilo i zaoštavanje odnosa na unutarnjem planu koje se očitivalo kroz ubojstvo Stjepana Radića u lipnju 1928. godine te zavođenje diktature kralja Aleksandra Karađorđevića 6. siječnja 1929. godine. Zavođenje diktature je bilo popraćeno preimenovanjem zajedničke države koja se sada zvala Kraljevina Jugoslavija, što je

odražavalo novu Aleksandrovu politiku nasilnog stvaranja jugoslavenske nacije (Haug, 2012: 31). U takvim uvjetima novopostavljeno rukovodstvo KPJ je, slijedeći novi kurs Kominterne, usvojilo politiku razbijanja Jugoslavije uz istovremeno odbijanje bilo kakve suradnje s građanskim strankama, nadajući se da će s vremenom pomoću programa razbijanja Jugoslavije uspjeti pridobiti većinu njihovih pristalica.

Suprotno očekivanjima, promjena politike nije povećala broj simpatizera KPJ te je koštala partiju mnogih kadrova koji su stradali u sukobu s kraljevskim režimom. Budući je u prvoj polovici 1930-ih godina počela jačati opasnost od fašizma, rukovodstvo Kominterne je politiku destabiliziranja država srednje i istočne Europe na Sedmom kongresu, održanom u srpnju i kolovozu 1935. godine, zamijenilo tzv. politikom narodnog fronta, koja je podrazumijevala okupljanje svih antifašističkih snaga radi suprotstavljanja nacizmu i fašizmu (Haug, 2012: 38). Tako je i rukovodstvo KPJ odustalo od politike razbijanja Jugoslavije i prihvatilo Kominterninu politiku narodnog fronta, što je uključivalo program nastavka borbe za samoodređenje naroda koji žive u Jugoslaviji, ali bez inzistiranja na tome da se ono mora realizirati kroz odcjepljenje budući da bi to u tadašnjim uvjetima išlo u prilog zahtjevima nacističke Njemačke i fašističke Italije za prekrajanjem granica. Naime, očuvanje Jugoslavije postaje poželjno i iz tadašnje perspektive Staljinove politike. Iako je tadašnja politička linija KPJ ostala u okviru teze kako se nacionalno pitanje može definitivno riješiti tek u socijalizmu, naglašeno je kako do pobjede revolucije treba raditi na poboljšanju njegova rješavanja unutar postojećeg državnog okvira. Na toj liniji partija je formulirala i zahtjev da se unutar Jugoslavije stvore demokratski izabrani parlamenti Hrvatske, Slovenije, Makedonije, Crne Gore, Bosne i Hercegovine te Vojvodine (Haug, 2012: 42). Istovremeno je stvorena legalna Stranka radnog naroda kao fasada za partijsko djelovanje koje je tada uključivalo promidžbu partijskih stavova o nacionalnom pitanju, rad na stvaranju narodnofrontovskog saveza s antifašističkim strankama te infiltraciju članova KPJ u legalne organizacije, poput sindikata i drugih stranaka, s ciljem lakšeg širenja utjecaja. Naposljetku su tijekom 1937. godine formirane Komunistička partija Slovenije i Komunistička partija Hrvatske unutar KPJ, što se poklopilo sa formiranjem novog partijskog rukovodstva na čelu s Josipom Brozom Titom (Haug, 2012: 51).

O Krležinim stavovima o partijskoj liniji u vrijeme kad se KPJ zalagala za razbijanje Jugoslavije nema konkretnijih podataka. Međutim, jedan kratki ulomak iz spomenutog teksta *Teze za jednu diskusiju* indirektno ukazuje na to da je bio kritičan prema toj politici, iako joj se nije otvoreno suprotstavljao. Tako u tekstu Krleža kaže sljedeće: „Objektivni uslovi, sa

krivo procijenjenim situacijama i krivim metodama i posve krivim dijagnozama, dali su ogromnu masu grobova u periodu 1928-32..." (Krleža, 1979: 211). Osim toga, ranije citirani navodi iz ovog eseja, za koje je Krleža tvrdio da odražavaju i njegove stavove iz 1923. i 1924. godine, ukazuju na to kako je Krleža dosljedno odbacivao shvaćanja nacionalnog samoopredjeljenja kao stvaranja samostalnog tržišta i ostvarivanja ekskluzivnih prava nacionalne građanske klase na eksploataciju nacionalnog teritorija.

Tekst *Teze za jednu diskusiju* je nastao 1935. godine, u vrijeme kada je unutar KPJ donesena odluka o prihvaćanju narodnofrontovske politike. U tom kontekstu je formiran Inicijativni odbor za formiranje Jedinstvene radničke partije, unutar kojega je predsjednička funkcija ponuđena Krleži. Pošto se nije slagao s time da se pregovara o suradnji sa socijaldemokratskim vođama, Krleža je odbio ponuđenu funkciju te je Centralnom komitetu KPJ predao *Teze za jednu diskusiju* kao objašnjenje za svoju odluku (Očak, 1982: 224). Pritom je u sklopu teksta dao sveopću analizu političkih zbivanja u Jugoslaviji i uloge KPJ od 1918. do 1935. godine. U tom smislu je posebno važan završni odlomak eseja naslovljen *O svemu* unutar kojeg Krleža iznosi svoje viđenje o tome kakva bi trebala biti politika Narodnog fronta u Hrvatskoj. Krleža je kao glavne točke prijepora istaknuo pitanje priznavanja Konstituante i ujedinjenja iz 1918. godine te spor oko toga treba li ujedinjenje Srba i Hrvata u zajedničku državu priznati kao spajanje jedinstvenog naroda. Krleža je kritizirao priznavanje ujedinjenja kao svršenog čina, smatrajući da se proletarijat na taj način izolirao od borbe seljačkih masa za republiku. Također je smatrao da je KPJ prihvatila narodno jedinstvo, ali ga je istovremeno u svojim rezolucijama negirala. Sve to je, prema Krleži, rezultiralo opadanjem utjecaja na seljačke mase u korist Hrvatske seljačke stranke (Krleža, 1979: 239-240). Rješenje je vidio u uspješnoj konkretizaciji parola o pravu samoodređenja do otcjepljenja s ciljem dopiranja do masa.

Krležino protivljenje suradnji sa socijaldemokratima uklapalo se u tadašnje odstupanje KP Hrvatske od linije KPJ po pitanju širine Narodne fronte. Naime, ono se tada usprotivilo pokušajima rukovodstva KPJ da uspostavi suradnju sa Jugoslavenskom nacionalnom strankom i Jugoslavenskom radničkom strankom, koje su se tada nalazile u opoziciji, smatrajući da bi to zbog njihove podrške unitarizmu učinilo KPH nepopularnom među Hrvatima (Irvine, 1992: 82). Sljedeće odstupanje dogodilo se u vrijeme parlamentarnih izbora 1938. godine, u čemu je Krleža odigrao značajnu ulogu. Naime, Krleža je tada odbio ponudu da bude kandidat Stranke radnog naroda u sklopu Udružene opozicije. Svoj stav je u kasnijim godinama obrazlagao tvrdeći kako on, kao intelektualac, nije bio pogodan za političko

djelovanje te kako bi sudjelovanje Stranke radnog naroda na izborima s posebnom listom dovelo do nepotrebnog razotkrivanja mnogih članova i simpatizera KPJ. Krleža je također tvrdio kako su rukovodioci KPH upravo u razgovoru s njim i pod utjecajem njegovih argumenata donijeli odluku da ne formiraju posebnu listu (Očak, 1979: 241). Umjesto da formira vlastitu listu, KPH se na tim izborima ograničila na davanje podrške Ujedinjenoj opoziciji.

Sukob vodstva KPH i vodstva KPJ kulminirao je u jesen 1939. godine, nakon formiranja Banovine Hrvatske i potpisivanja sporazuma o nenapadanju između Trećeg Reicha i Sovjetskog Saveza. Naime, rukovodstvo Kominterne je zbog tog sporazuma odbacilo politiku Narodnog fronta, proglašavajući Drugi svjetski rat koji je tada počimao imperijalističkim (Haug, 2012: 53). Slijedeći novu liniju Kominterne, rukovodstvo KPJ se suprotstavilo mobilizaciji koju je te jeseni provodila vlast Kraljevine Jugoslavije, ali je rukovodstvo KPH odbilo sudjelovati u novoj politici u strahu od mogućih talijanskih posezanja za hrvatskim teritorijem. Ono je istovremeno odbilo zahtjeve rukovodstva KPJ da kritizira formiranje Banovine Hrvatske, plašeći se da bi to odbilo HSS-ovski orijentiranu većinu hrvatskog naroda od KPH (Irvine, 1992: 83).⁶ Zbog toga je rukovodstvo KPH smijenjeno uz istovremeno postavljanje novog rukovodstva. U to vrijeme Krleža je podržavao kritike na račun Banovine Hrvatske i sporazuma vođe HSS-a Vladka Mačeka sa tadašnjim jugoslavenskim premijerom Dragišom Cvetkovićem. O tome svjedoči nacrt njegovog božićnog pisma Mačeku iz 1939. godine u kojemu Krleža zamjera Mačeku što se, kao nekadašnji odlučni kritičar diktature kralja Aleksandra, upustio u politiku sporazuma s beogradskim dvorom uz istovremeno jačanje političke represije na području Banovine i gušenje slobode tiska i mišljenja (Jutarnji.hr, 2006). Unutar istog pisma Krleža je izražavao bojazan da će Mačekova sporazumaška politika otvoriti prostor političkom jačanju ustaša, spominjući sve učestalije javljanje natpisa *Pavelić dolazi* na više lokacija u Zagrebu.⁷ Međutim, može se zaključiti da je Krleža, unatoč kritici HSS-a, ostao sklon politici Narodnog fronta i kritičan prema novoj

⁶ Rukovodstvo KPJ osudilo je sporazum Cvetković-Maček kao sporazum hrvatske i srpske buržoazije o podjeli vlasti koji se ograničio na hrvatsko pitanje, a ni njega nije uspio riješiti jer unutar Banovine nije uspostavljena demokracija (Matković, 1998: 214). Ovakva ocjena sporazuma zadržala se i u historiografiji socijalističke Jugoslavije nakon Drugog svjetskog rata, a prvi ju je u partijskim krugovima doveo u pitanje osnivač i direktor Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske Franjo Tuđman u tekstu „Primjedbe na Pregled istorije SKJ“ iz 1964. godine. Za Tuđmanove stavove o formiranju Banovine Hrvatske vidi Hudelist (2004): 320-324.

⁷ Na ovom mjestu je zanimljivo spomenuti Krležinu kritiku odnosa Franje Tuđmana prema formiranju Banovine Hrvatske. U razgovoru s Josipom Šentijom Krleža je naveo kako je, nakon što je došao u Zagreb, prihvatio Tuđmana kao vanjskog suradnika u Leksikografskom zavodu za problematiku Narodnooslobodilačke borbe jer je podržavao njegova nastojanja da se rasvijetli velika uloga Hrvatske u jugoslavenskom partizanskom pokretu. Međutim, nadodao je kako je Tuđman po njemu pogriješio kada je prešao u apologiju stvaranja Banovine Hrvatske, čime je skrenuo s linije partijske politike prema nacionalnom pitanju (Šentija, 2011: 199).

politici Sovjetskog Saveza, što se u to vrijeme očitovalo kroz njegovo poznato sudjelovanje u sukobu na književnoj ljevici.

U sklopu čistki koje je Tito izvršio unutar KPJ kada je postao njen novi generalni sekretar krajem 1930-ih godina izvršen je i obračun sa tzv. revizionističkim intelektualcima, što će u hrvatskoj povijesti postati poznato kao tzv. sukob na književnoj ljevici. U to vrijeme mjesečnik *Pečat* kojega je Krleža pokrenuo u veljači 1939. godine bio je glavno okupljalište tzv. revizionista. Bit sukoba bila je u tome što su se putem stranica *Pečata* mnogi autori, uključujući i samog Krležu, obračunavali sa dogmatskim tendencijama u sovjetskoj umjetnosti te su kritički propitivali Staljinove čistke koje su se tada odvijale u Sovjetskom Savezu. Prilikom susreta u lipnju 1939. godine Tito je uvjeravao Krležu kako je kritičko pisanje o SSSR-u neprimjereno povijesnom trenutku, tvrdeći kako u kontekstu opasnosti od fašističke agresije i represije od strane režima u Jugoslaviji prema komunistima svako iskazivanje sumnje u socijalizam ugrožava partijsko jedinstvo i ide u korist neprijatelju (Očak, 1982: 248-250). Ovakve ocjene Tito je ponovio i prilikom sljedećeg susreta sa Krležom, kada je istaknuo da se čistke u Sovjetskom Savezu zaista događaju, ali je istovremeno dodao kako u okolnostima ratne prijetnje nije pogodan trenutak da se o tome progovara (Očak, 1982: 253). Očak navodi kako mu Krleža nije rekao što je odgovorio Titu, ali smatra indikativnim to što Krleža nakon toga nije pismeno izrazio kritiku Tita i partijske politike. Naposljetku su svi koji su identificirani kao revizionisti isključeni iz KPJ, a Krleža je prestao izdavati *Pečat* te je ostao izoliran od dojučerašnjih bliskih suradnika iz redova KPJ. U takvim uvjetima dočekat će napad Sila osovine na Jugoslaviju.

3. Krleža u Drugom svjetskom ratu

Jugoslavija je napadnuta 6. travnja 1941. godine. Nakon kratkotrajnog rata Jugoslaviju su osvojile i međusobno podijelile Njemačka, Italija, Mađarska i Bugarska. Pritom je kao njemačko – talijanski protektorat formirana Nezavisna Država Hrvatska pod vodstvom ustaša Ante Pavelića, koja je obuhvaćala područje Srijema i Bosne i Hercegovine te Hrvatsku osim dijela Dalmacije i dijela jadranskih otoka, koji su Rimskim ugovorima ustupljeni fašističkoj Italiji. Ovo ustupanje teritorija te uvođenje totalitarnog modela vlasti obilježenog progonima

Srba, Židova i Roma te neistomišljenika Hrvata stvorili su uvjete za razvoj partizanskog pokreta otpora pod vodstvom komunista (Matković, 1998: 244-245).

Krleža se, međutim, tijekom rata nije priključio partizanskom pokretu. Kao jedan od glavnih razloga za to Stanko Lasić ističe upravo predratni sukob na književnoj ljevici koji ga je razdvojio od hrvatskih i jugoslavenskih komunista. Na taj razlog nadovezuje se i Lasićeva tvrdnja kako se Krleža bojao da bi u partizanima mogao biti likvidiran od strane istaknutih komunista koji su ga žestoko napadali u vrijeme sukoba na književnoj ljevici. Osim toga, Krleža se bojao da bi njegov bijeg u partizane mogao izložiti ustaškom teroru ljude koji su mu bliski-među njima i njegovu suprugu Belu koja je bila Srpkinja. Naposljetku, Lasić navodi i kako je Krleža za vrijeme Drugog svjetskog rata bio boležljiv te da je iskazivao skeptičnost prema svim zaraćenim stranama, nazivajući ratno vrijeme općim ludilom, zbog čega bi se teško bio prilagodio na gerilski način života (Lasić, 1982: 301-308). Unatoč svojoj pasivnosti, Krleža je bio pod prismotrom ustaških vlasti te je u tri navrata tijekom 1941. godine i hapšen, ali je uvijek pušten, zahvaljujući podršci nekih istaknutih dužnosnika NDH među kojima je bio i ustaški doglavnik Mile Budak. Stanko Lasić u svojoj kronologiji Krležinog života i rada preuzima tezu koja je i ranije postavljena u literaturi po kojoj je ustaški režim štitio Krležu u uvjerenju kako je on izoliran i bezopasan te da, sve dok je živ, služi vlasti NDH kao dokaz da režim nije zločinački (Lasić, 1982: 298-299). U razdoblju nakon kapitulacije Italije ustaški režim je u više navrata pokušavao pridobiti Krležu na svoju stranu, vjerujući da će na taj način prikazati NDH kao neutralnu državu. U tim pokušajima je sudjelovao i sam poglavnik NDH Ante Pavelić koji je o tome i osobno razgovarao s Krležom, ali je on sve te ponude odbio (Lasić, 1982: 138-140).

Krleža će ipak u svojim naknadnim promišljanjima partizanski pokret pod Titovim vodstvom okarakterizirati kao ostvarenje njegovih vizija o primjeni lenjinskih principa na rješavanje nacionalnog pitanja u Jugoslaviji. Tako je kao Titovu veliku zaslugu isticao utemeljenje poslijeratnih granica Jugoslavije koje su se uglavnom podudarale s etničkim granicama. Kao bitan razlog za Titov uspjeh isticao njegov pravilan odnos prema nacionalnom pitanju, napominjući kako je Tito još 1937. godine zauzeo ispravan stav prema nacionalnom pitanju koji je uključivao priznavanje prava na samoodređenje, ali na način da se ne dopusti građanskoj klasi iskorištavanje tog prava za obnovu buržoasko-kapitalističkog društva (Cvitković, 1991: 164). U jednom poslijeratnom tekstu o Titu Krleža je kao njegove temeljne zasluge istaknuo obranu jadranske obale od Soče do Bara, ujedinjenje naroda Jugoslavije na federativnim osnovama, klasno oslobođenje proletarijata te poslijeratnu obnovu zemlje

(Krleža, 1980: 36). Dakle, za Krležu se radilo o realizaciji onog shvaćanja samoodređenja koje je on iznio u *Tezama za jednu diskusiju* 1935. godine, a koje podrazumijeva istovremenost nacionalnog oslobođenja i klasnog oslobođenja proletarijata unutar nacije.

4. Krleža i nacionalno pitanje nakon 1945.

4.1. Krležina razmišljanja od 1945. do sredine 1960-ih godina

Neposredno nakon završetka rata Krleža je imao razloga strahovati za svoj život i slobodu, pošto su mu mnogi u vrhu KPJ zamjerali pasivno držanje tijekom rata. Međutim, Tito je izričito zabranio obračun sa Krležom te mu je čak dodijelio danonoćnog naoružanog stražara (Pilić, 2020: 93). U tom razdoblju Krleža je postavljen za urednika zagrebačkog časopisa *Republika*, što također govori o tome da je bio zaštićen sa najviše pozicije. Međutim, njegova važnost za ideološku legitimaciju novog političkog sustava najviše će porasti nakon razlaza socijalističke Jugoslavije sa Sovjetskim Savezom. O tome na simboličan način svjedoči i anegdota vezana za Peti kongres KPJ, održan u srpnju 1948. godine, u čijoj je pauzi Tito više od pola sata šetao s Krležom. Osim toga, postoje svjedočanstva kako je tijekom ljeta 1948. godine Tito najviše slobodnog vremena proveo sa Krležom (Pilić, 2020: 96-97). Dakle, moguće je zaključiti kako je razlaz sa Sovjetskim Savezom omogućio punu afirmaciju Krleže kao čovjeka koji je i prije rata ukazivao na deformacije unutar Sovjetskog Saveza, na koje će se s vremenom sve više ukazivati i od strane rukovodstva KPJ.

Kako bi njegova djelatnost u razdoblju nakon 1948. godine bila ispravno shvaćena, potrebno je ukratko objasniti promjene u društvenom uređenju socijalističke Jugoslavije koje su nastale kao posljedica razlaza sa Sovjetskim Savezom. Naime, nakon što su neposredno po izbijanju sukoba nastojali dokazati nepokolebljivu vjernost Sovjetskom Savezu, jugoslavenski komunisti došli su do zaključka da se korijeni nasrtaja Sovjetskog Saveza na Jugoslaviju nalaze u društvenim deformacijama unutar te države (Bilandžić, 1999: 315). To je rezultiralo preispitivanjem jugoslavenskog društvenog uređenja, koje se do tada temeljilo na slijepom kopiranju sovjetskog modela, i razvojem koncepcije socijalističkog samoupravljanja koja je

trebala predstavljati alternativu državnom socijalizmu Sovjetskog Saveza i kapitalizmu zapadnih zemalja.

Idejom o samostalnom jugoslavenskom putu između Istoka i Zapada bila je prožeta *Izložba srednjovjekovne umjetnosti naroda Jugoslavije*, koju je u ožujku 1950. godine pripremio Krleža u Parizu. Pritom su se kao glavni motiv ove izložbe isticali bosanski bogumili, točnije bogumilski stećci. Krleža je isticanjem bogumila, što je vidljivo i u njegovom predgovoru za katalog izložbe, htio dokazati kako se već u srednjem vijeku počela razvijati specifična južnoslavenska civilizacija emancipirana u odnosu na Istok i Zapad (Pilić, 2020: 68). Prema Krležinom shvaćanju ta kulturna autohtonost je omogućila jugoslavenskim komunistima na čelu sa Titom da povedu jugoslavenske narode do pobjede u Drugom svjetskom ratu te da stvore samoupravno socijalističko društvo kao alternativu staljinizmu na Istoku i kapitalizmu na Zapadu. U tom smislu Krleža je interpretirao Tita kao ličnost koja je prekinula višestoljetni ciklus podređenosti južnoslavenskih naroda stranim interesima. Partizanski ustanak iz Drugog svjetskog rata kojeg je Tito predvodio za Krležu je bio sredstvo koje je omogućilo južnoslavenskim narodima da više ne budu vojnici tuđih interesa, da stanu na svoje etničke granice te da se organiziraju na socijalistički način (Krleža, 1988: 63).

Susret sa neznanjem međunarodne zajednice o južnoslavenskoj kulturi u Parizu naveo je Krležu na pokretanje drugog krupnog projekta: *Enciklopedije Jugoslavije*. U svrhu izdavanja *Enciklopedije Jugoslavije* u Zagrebu je formiran Leksikografski zavod na čije čelo je postavljen Krleža te je ostao na njegovom čelu do druge polovice 1970-ih godina. Svrha ovog projekta je za Krležu, osim informiranja međunarodne zajednice o južnoslavenskoj kulturi, bilo i stvaranje nove kulturne svijesti i socijalističkog mentaliteta (Pilić, 2020: 70). Ovaj Krležin projekt uklapao se u tadašnju kulturnu i nacionalnu politiku jugoslavenskog vrha. Ta politika najjasnije je izražena od strane Tita u intervjuu za strane novinare krajem 1952. godine, u kojemu je Tito izrazio želju za stapanjem naroda Jugoslavije u jugoslavensku naciju po uzoru na stapanje nacija u SAD-u (Bilandžić, 1999: 352-353). Ova politika se u praksi manifestirala kroz formiranje kulturnih institucija na jugoslavenskoj razini poput Saveza književnika Jugoslavije te kroz potpisivanje tzv. Novosadskog sporazuma kojim su jezikoslovci iz Hrvatske i Srbije pristali raditi na stvaranju hrvatsko – srpskog pravopisa (Haug, 2012: 144-149). Pritom jugoslavenski komunisti nisu zagovarali asimilaciju, nego dobrovoljno kulturno zbližavanje naroda Jugoslavije koje bi, po njihovom shvaćanju, trebalo

rasti proporcionalno razvoju samoupravnog socijalizma.⁸ U suštini se radilo o praktičnoj primjeni koncepcije socijalističkog patriotizma, koja je predstavljala kombinaciju domoljublja i privrženosti društveno – ekonomskom socijalističkom uređenju. Njegovanje socijalističkog patriotizma trebalo je postići kroz isticanje progresivnih elemenata unutar nacije u svrhu međunacionalnog zbližavanja na liniji proleterskog internacionalizma (Kopeček, 2012: 126-127). Stoga je moguće zaključiti kako je i *Enciklopedija Jugoslavije* bila prihvaćena kao projekt namijenjen njegovanju poželjnih elemenata kultura različitih jugoslavenskih naroda u svrhu njihove kulturne unifikacije u duhu socijalističkog patriotizma.

4.2. Krležina razmišljanja od sredine 1960-ih godina do smrti

Krležin afirmativan odnos prema rješavanju hrvatskog nacionalnog pitanja u okviru socijalističke Jugoslavije bio je donekle poljuljan u drugoj polovici 1960-ih godina. To se dogodilo u kontekstu ponovnog otvaranja rasprava o nacionalnom pitanju u Jugoslaviji nakon 8. kongresa Saveza komunista Jugoslavije 1964. godine. Naime, na tom kongresu definitivno je odbačeno dotadašnje centralističko uređenje države u ime decentralizacije (Jović, 2007: 83). U tom kontekstu odbačena je ideja o stapanju naroda u jugoslavensku socijalističku naciju, pa je tako Tito u svom kongresnom referatu istaknuo kako onima koji zagovaraju odumiranje nacija nema mjesta unutar SKJ, jer takvi stavovi pogoduju unitarizmu i centralizmu (Bilandžić, 1999: 470-471). Zatim je 1966. godine na plenumu Centralnog komiteta SKJ na Brijunima došlo do političkog obračuna sa vođom represivnog aparata Aleksandrom Rankovićem koji je bio popraćen reformama unutar državnog represivnog aparata (Jović, 2007: 83). Istovremeno je unutar svih republika počelo dolaziti do smjene generacija na rukovodećim državno-partijskim funkcijama, čime je definitivno otvoren put za veću demokratizaciju, a time i za veću samostalnost republika i pokrajina.

U tom kontekstu došlo je i do buđenja političkog života u Hrvatskoj, što je rezultiralo objavljivanjem Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog jezika 1967. godine. Radilo se o prijedlogu ustavnih promjena koji je bio namijenjen Saboru Socijalističke Republike

⁸ Prema Dejanu Joviću unutar socijalističke Jugoslavije radilo se na očuvanju i razvijanju posebnosti jugoslavenskih naroda, nasuprot predratnoj Jugoslaviji koja je te posebnosti potiskivala. Tako su priznati i očuvani mali narodi (Makedonci i Bošnjaci-Muslimani), Crnogorcima su vraćeni simboli državnosti, Slovincima su dane autonomne političke institucije, a autonomiju su dobile i neke manjine, poput npr. kosovskih Albanaca (Jović, 2007: 79).

Hrvatske, Saveznoj skupštini SFRJ i javnosti. Prijedlozi unutar Deklaracije ticali su se tadašnje jezične prakse unutar socijalističke Jugoslavije, u kojoj su potpisnici Deklaracije vidjeli nametanje srpskog jezika kao državnog jezika kroz savezne medije i savezne organe vlasti. Rješenje su vidjeli u odbacivanju ideje o jedinstvenom srpsko-hrvatskom jeziku i ustavnom priznavanju ravnopravnosti hrvatskog, srpskog, slovenskog i makedonskog jezika (Bilandžić, 1999: 516). Deklaraciju je potpisalo ukupno 18 znanstvenih i kulturnih institucija, a među potpisnicima je bio i Krleža.

S obzirom da se Krleža (o čemu će kasnije biti više riječi) kasnije distancirao od nacionalnog masovnog pokreta u Hrvatskoj, potrebno je objasniti razloge zbog kojih je 1967. godine pristao potpisati spornu Deklaraciju. Njegova razmišljanja o jeziku najbolje su sažeta u njegovoj poznatoj izjavi kako su hrvatski i srpski jezik jedan te isti jezik, s time da su ga Hrvati uvijek nazivali hrvatskim, a Srbi srpskim jezikom. Ovo razmišljanje Krleža je iznio i u razgovoru s Enesom Čengićem iz 1972. godine, kada je izjavio da oduvijek govori i piše na hrvatskom jeziku, kao što i svi srpski književnici govore i pišu na srpskom jeziku. Stoga je rješenje vidio u ustavnim prijedlozima iz 1946. godine da „taj naš jezik...bude ono što jeste: hrvatski ili srpski“ (Čengić, 1985a: 44). Krležin potpis Deklaracije uklapao se u njegove generalne stavove o velikoj važnosti jezika za afirmaciju nacije. Tako je npr. bio oštar kritičar omalovažavanja narodnog jezika kroz povijest od strane Italije i Mađarske. U kasnijim izjavama tvrdio je kako je smatrao političke zaključke Deklaracije štetnima, ali ju je ipak potpisao, smatrajući kako se kod izraze zajedničkog pravopisa promoviraju srbizmi uz istovremeno uklanjanje kroatizama. Osim toga, u ideji o jedinstvu jezika prepoznavao je ostatke centralističke politike koja je trebala biti prevladana još u vrijeme uspostave Kraljevine SHS (Cvitković, 1991: 21-24). Stoga možemo zaključiti kako je Krleža podržao Deklaraciju kao prosvjed protiv centralističko-unitarističkih tendencija ideje o jezičnom jedinstvu, ali je pritom zazirao od mogućnosti da Deklaracija dovede do masovnog zbijanja redova na nacionalnoj osnovi i manifestacije hrvatskog nacionalnog individualiteta izvan socijalističkih okvira, što se kasnije djelomično ostvarilo kroz jačanje masovnog pokreta u Hrvatskoj.

U razdoblju od 1967. do 1970. godine u Hrvatskoj je ojačala Matica hrvatska, koja je počela poprimati obilježja političke organizacije. Paralelno s njom djelovalo je reformsko rukovodstvo SK Hrvatske, koje je pokušavalo spasiti socijalizam reformama iznutra. Pritom su povremeno koketirali s nacionalizmom, iako su cijelo vrijeme tvrdili da slijede Tita koji je u početku uistinu podržavao njihovu reformsku politiku, da bi ih potom kritizirao i smijenio

(Jović, 2007: 84). Njihova smjena označila je početak slamanja masovnog pokreta. Odluka o njegovom slamanju donesena je zbog podrške čitave međunarodne zajednice očuvanju Jugoslavije te zbog odnosa snaga unutar Jugoslavije, koji je bio takav da su protiv hrvatskog masovnog pokreta na kraju bile republike i pokrajine, većina Srba u Hrvatskoj, te veliki dio profesionalnog sastava Jugoslavenske narodne armije (JNA). Tadašnje partijsko rukovodstvo Hrvatske odbilo je preporuke Tita i glavnog ideologa SKJ Edvarda Kardelja da se obračunaju s masovnim pokretom kako ne bi izazvali eskalaciju velikosrpstva i intervenciju Sovjetskog Saveza, što je naposljetku rezultiralo smjenom hrvatskog rukovodstva koja je popraćena čistkom unutar članstva SKH i represijom nad istaknutijim vođama masovnog pokreta.⁹

Iako je četiri godine ranije potpisao Deklaraciju o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika, Krleža je u turbulentnim trenucima stvaranja i rušenja hrvatskog masovnog pokreta ostao pasivan. U razgovoru s Josipom Šentijom, koji je i sam pripadao reformskom krilu SKH, Krleža je svoj odnos prema masovnom pokretu objasnio na sljedeći način:

„Nije se vodilo računa da je Tito i srpski državnik i da on to mora biti. Štoviše, nije se vodilo računa da je Tito svjetski državnik i da uživa svjetsku podršku, što god on učinio. I, vidjeli ste kako je taj vanjski svijet reagirao na sve što se dogodilo u Hrvatskoj: indiferentno...Vanjski svijet neće da čuje za nešto što se zove samostalna Hrvatska, on Hrvatsku ne želi izvan Jugoslavije, i sva je njegova idiosinkrazija prema hrvatskom nacionalizmu u tome, dakle, u interesima i konstelaciji svjetskog odnosa snaga. Da Tito o tome ne vodi računa, ni on ne bi bio tamo gdje jest...“ (Šentija, 2011: 175-176)

Iz citiranog dijela Šentijine knjige razgovora sa Krležom moguće je zaključiti kako je Krleža smatrao hrvatski masovni pokret uzaludnim i promašenim zbog nepovoljnih međunarodnih okolnosti i nepovoljnog odnosa snaga unutar Jugoslavije, ali i zato što je režim ionako ustavnim promjenama udovoljio većini zahtjeva pokreta.¹⁰ Stoga je 1971. godine ostao na liniji Titove nacionalne politike, iako je, po svemu sudeći, sve više sumnjao u njezinu

⁹ Tijekom iduće dvije godine smijenjena su i reformska rukovodstva Srbije, Slovenije i Makedonije. Za detaljniji prikaz ovih zbivanja vidi Bilandžić (1999): 629-668.

¹⁰ Amandmani na Ustav SFRJ koji su doneseni prije smjenjivanja reformskog rukovodstva SK Hrvatske nisu povučeni. Štoviše, ti amandmani su čak i prošireni te su našli svoje mjesto u novom Ustavu SFRJ i Ustavu SR Hrvatske iz 1974. godine (Jović, 2007: 87).

dugoročnu održivost. To je vidljivo i u samoj Šentijinoj knjizi razgovora, unutar koje je Krleža slikovito usporedio socijalističku Jugoslaviju s kuglicom na vrhu lepeze istočnog i zapadnog mlaza svjetske politike. „Kad jedan od njih splasne“, govorio je Krleža, „stropoštati će se ta mala kugla s njihova vrha, i razbit će se kao staklena vaza, kao ćup od sasušene gline. Ali dok ova svjetska fontana funkcionira tako kako funkcionira, nije mudro raditi protiv njezine logike“ (Šentija, 2011: 109). Na temelju svega citiranog moguće je zaključiti kako je Krleža smatrao da u okvirima tadašnjeg međunarodnog poretka i odnosa snaga unutar Jugoslavije Hrvatska mora bezrezervno slijediti Titov model rješavanja hrvatskog pitanja, ali je istovremeno sumnjao u održivost tog modela u promijenjenim okolnostima.

O pesimističnosti Krležinih prognoza za poslijetitovsko razdoblje u svojim memoarskim zapisima svjedoči istaknuti hrvatski komunist Dušan Bilandžić. Naime, u tim zapisima on opisuje razgovor s Krležom iz 1969. godine u kojemu je Krleža izjavio kako nije mogao zamisliti krvoprolića kakva su se dogodila na prostoru Jugoslavije u Drugom svjetskom ratu, da bi potom nadodao kako bi ta krvoprolića mogla biti „plavi otok“ prema klanju koje bi se moglo dogoditi u budućnosti, u slučaju neke opće konflagracije“ (Bilandžić, 2006: 74). Već u tom trenutku Krleža je shvaćao da opstanak Jugoslavije sve više ovisi isključivo o Titu, čiju je nacionalnu politiku hvalio, budući je omogućila ujedinjenje Hrvata u jednu republiku, osigurala prosperitet Srbima, spasila Slovence od njemačkih, talijanskih i mađarskih pretenzija te omogućila afirmaciju Makedonaca, Albanaca i Muslimana. Međutim, i uza isticanje ovih pozitivnih Titovih zasluga Krleža je tvrdio kako „danas nitko nije lud da igra njegovu politiku jer se radi o kraju njegova života, pa zato svi odlažu 'igre'“ (Bilandžić, 2006: 75). Ovakve pesimistične prognoze Krleža je očito temeljio na činjenici da su socijalističku revoluciju u Jugoslaviji iznijeli seljaci. Zbog toga su po njemu na scenu isplivale seljačke mase koje nisu bile kompetentne za provođenje promjena koje zahtijeva moderno društvo. Ovaj Krležin stav najjasnije je izražen u slikovitom komentaru kako je jugoslavenska revolucija na scenu dovela kozaračko kolo (Šentija, 2011: 102). U ovaj komentar uklapaju se i neki drugi Krležini komentari koji se odnose na masovnu izgradnju spomenika. Naime, veliki dio tih spomenika Krleža je smatrao kičem te je istovremeno isticao kako izgradnja i održavanje tih spomenika zahtijevaju velike količine novca, dok istovremeno npr. manjka kvalitetnih bolnica (Čengić, 1985: 77). Tako je npr. kritizirao izgradnju spomenika Matiji Gupcu u Gornjoj Stubici uz argumentaciju kako bi bilo bolje da je novcem upotrijebljenim za izgradnju spomenika financirana izgradnja bolnice ili sanatorija s Gupčevim imenom (Čengić, 1985a: 100). Dakle, može se reći kako je Krleža masovnu izgradnju spomenika slavnoj

prošlosti smatrao još jednim simptomom dominacije seljačkog mentaliteta unutar jugoslavenskih naroda. Izlaz iz takvog mentaliteta vidio je u izgradnji socijalističkog patriotizma koji bi se primarno temeljio na modernizaciji, a ne na mitovima iz slavne povijesti.

U ovom kontekstu zanimljivo se osvrnuti na neka Krležina razmišljanja o mogućem držanju JNA u slučaju da se socijalistička Jugoslavija nađe u krizi. Enes Čengić zabilježio je jedan Krležin razgovor sa istaknutim hrvatskim komunistom Stipom Šuvarom iz 1979. godine u kojemu su se Šuvar i Krleža, između ostaloga, dotaknuli i mogućeg razvoja situacije u zemlji nakon Titove smrti. Šuvar je tako predividio da će nakon Titove smrti doći do previranja između prosovjetskih grupacija, zagovornika građanskog društva i zagovornika opstanka titoističkog uređenja i nakon Titove smrti. Pritom je Šuvar iznio vrlo optimistično predviđanje o držanju JNA u toj situaciji, navodeći kako je na predavanju armijskom sastavu u Sarajevu 1974. godine istaknuo da vjeruje u prevlast titoističke struje unutar JNA (Čengić, 1985b: 245-246). Krleža mu se suprotstavio pozivajući se upravo na to Šuvarovo predavanje, za vrijeme kojega mu je jedan vodnik replicirao da u JNA ne postoji nacionalno pitanje, a na što mu je Šuvar odgovorio kako se sve tendencije koje su prisutne unutar jugoslavenskog društva preslikavaju i unutar sastava JNA. Stoga je Krleža konstatirao kako se ne pouzdaje u držanje JNA jer njeni pripadnici, kao što je i Šuvar priznao, nisu izolirani od društvenih gibanja (Čengić, 1985b: 246). Slične primjedbe Krleža je iznosio i u razgovoru s Josipom Šentijom pred kraj svog života, u proljeće 1981. godine. Tada je, diskutirajući sa Šentijom o nemirima na Kosovu, rekao sljedeće:

„...uvijek sam se pitao tko su danas leutnanti i kapetani u onome što se zove JNA? Odakle dolaze? Čemu teže? Pod čijom su vlašću? To su bitne stvari. Napokon, stigle su nove generacije, Drugi svjetski rat daleko je iza nas. Što hoće ovi novi ljudi? Što njima znači Titova formula o kojoj razgovaramo? To bi trebalo znati, da bismo stigli do kakvih-takvih realnih odgovora.“ (Šentija, 2011: 258)

Na temelju citiranih Krležinih uvida o JNA moguće je zaključiti kako je Krleža svoje skeptično viđenje o privrženosti njezinog sastava titoizmu temeljio na činjenici da je u njoj nastupila smjena generacija. Tako su, naročito među nositeljima nižih činova, unutar JNA na scenu stupili pripadnici novih generacija koji nemaju iza sebe iskustvo međunacionalnih obračuna iz Drugog svjetskog rata, pa nisu u stanju do kraja cijeliti ulogu Titove nacionalne

politike u suzbijanju napetosti između jugoslavenskih naroda. Naposljetku, ako se ovi Krležini uvidi o nedovoljnoj privrženosti JNA titoizmu povežu s njegovim općenitim skepticizmom oko održivosti socijalističke Jugoslavije bez Tita, moguće je zaključiti kako je on pretpostavljao da i unutar JNA dominira mentalitet kozaračkog kola. Mogući spas za Jugoslaviju vidio je u njezinoj preobrazbi u konfederaciju, pritom ističući Švicarsku kao primjer (Šentija, 2011: 77).

5. Zaključak

U ovom radu je pokazano kako je Krleža od rane mladosti prigrlio ideje ljevice, pri čemu je razloge koji su ga na to naveli moguće prepoznati u njegovom prijeziru prema malograđanštini čiji je idejni izraz Krleža vidio u hrvatskim nacionalnim mitovima. Po Krleži, ti mitovi predstavljaju голу ideološku legitimaciju zaštite (malo)građanskih materijalnih interesa, koji stoje nasuprot interesa hrvatskog puka koji je velikom većinom živio na rubu egzistencije. Pritom je u početku bio naklonjen socijaldemokraciji, da bi potom prigrlio marksizam-lenjinizam iz ogorčenja zbog podrške Druge internacionale Prvom svjetskom ratu. U tom kontekstu je prihvatio i marksističko-lenjinistički odnos prema nacionalnom pitanju, pri čemu je u zagovaranju primjene marksizma-lenjinizma prema nacionalnom pitanju često bio korak ispred rukovodstva KPJ. Naime, pokazano je kako je KPJ ubrzo nakon osnivanja zauzela dogmatsko marksistički stav prema nacionalnom pitanju. Tako je podržavala centralistički ustroj Jugoslavije, što je odražavalo sklonost izvornih marksista velikim državama kao pogodnijima za razvoj industrijskog društva. Međutim, Krleža je za to vrijeme podržao stav Kominterne čije je rukovodstvo zagovaralo iskorištavanje nacionalnog pitanja nesrpskih nacija u Jugoslaviji u svrhu izvođenja revolucije. S obzirom na to da su nacionalni pokreti u Kraljevini Jugoslaviji uglavnom bili seljački pokreti, ovakvo Krležino opredjeljenje predstavljalo je radikalni otklon od izvornog marksizma i prihvaćanje marksističko-lenjinističkog odnosa prema nacionalnom pitanju. Osim toga, na temelju argumenata iz eseja *Teze za jednu diskusiju iz 1935.* te na temelju Krležinih kasnijih izjava o KPJ u međuratnom razdoblju može se reći da je cijelo vrijeme dosljedno zagovarao praktičnu primjenu načela samoodređenja u revolucionarne svrhe. Pritom je kritizirao KPJ zbog nesposobnosti da zauzme principijelan stav o samoodređenju, tvrdeći da je time prepustila seljačke mase utjecaju Hrvatske seljačke stranke. Ovakvo Krležino opredjeljenje prema nacionalnom pitanju se očitovalo u njegovom uskraćivanju podrške kongresu KPJ u Vukovaru zbog protivljenja

stvaranju centralističke partije. Također je moguće zaključiti kako je Krleža cijelo vrijeme dosljedno zagovarao narodnofrontovsku politiku, što proizlazi iz nekih navoda u *Tezama* te iz njegove osude staljinizma u razdoblju kada je KPJ, sukladno uputama Kominterne, nazivala Drugi svjetski rat ratom dvaju imperijalizama. Iz ovog rada također je vidljivo kako je Krleža do kraja ostao vjeran Titovom modelu rješavanja nacionalnog pitanja u Jugoslaviji smatrajući ga optimalnim rješenjem za sve južnoslavenske narode, iako je s protokom vremena sve više sumnjao da će taj model opstati nakon Titove smrti i promjena u međunarodnim okolnostima. Jedan od glavnih razloga za to je vidio u preživjelom mentalitetu 'kozaračkog kola', pri čemu gotovo proročanski zvuče njegove sumnje u ponašanje JNA u slučaju krize unutar Jugoslavije.

Nameće se zaključak kako je Krleža prihvaćao pretpostavke o isprepletenosti nacionalnog i klasnog pitanja, što je vrlo jasno izraženo u njegovom ranije spomenutom preziru prema malograđanskoj koncepciji hrvatstva obrazloženom u eseju *O malograđanskoj ljubavi spram hrvatstva*. Iz citiranih knjiga Krležinih razgovora te iz njegovih političkih eseja moguće je zaključiti kako su Krležini uvidi u nacionalnu problematiku privukli mnoge ljude, naročito mlade, komunističkom pokretu u Hrvatskoj jer su ukazali na jalovost i štetnost hrvatskih (malo) građanskih nacionalnih mitova za rješenje hrvatskog pitanja, te su nasuprot tome ukazivali na povezanost između rješenja nacionalnog i klasnog pitanja, te time okrenuli poimanje nacionalnog identiteta prema budućnosti. Naime, jedan dio tih ljudi (npr. Franjo Tuđman) su u početku bili pristalice HSS-a, što znači da su u početku davali veću važnost nacionalnom u odnosu na klasno pitanje. Krleža je, međutim, u svojim političkim esejima nastojao dokazati kako je iluzorno shvaćanje da je moguća harmonična nacionalna zajednica bez klasnih podjela. To nije radio kroz apstraktne marksističke parole, nego kroz analizu hrvatske povijesti, tvrdeći kako su pripadnici gornjih slojeva uvijek bili spremni paktirati s najvećim neprijateljima hrvatstva kako bi se zaštitili od opravdanih zahtjeva narodnih masa dok su istovremeno među tim istim masama širili mitove o tisućljetnoj pripadnosti Hrvata zapadu i vjekovnoj potlačenosti hrvatstva. U tom kontekstu je kritizirao npr. Stjepana Radića kojega je hvalio zbog isticanja zahtjeva za samoodređenjem, ali mu je istovremeno zamjerao što ga nije znao iskoristiti u revolucionarne svrhe jer je bio uvjereni legitimist te je vjerovao u mogućnost postizanja klasnog mira unutar nacije. Iako je bio svjestan da je režim Kraljevine Jugoslavije učinio jugoslavensku ideju omraženom unutar hrvatskih masa, Krleža je u svojim tekstovima pokazivao kako su povijest sličnu hrvatskoj imali i ostali južnoslavenski narodi koji su, kako je on tvrdio, kroz povijest uvijek ginuli za tuđe, a nikad za svoje interese, što se

izmijenilo tek kroz zajedničku borbu u Drugom svjetskom ratu. Pritom, kao što je prikazano u ovom radu, Krleža nije bio sklon sektaštvu, već se dosljedno zalagao za narodnofrontovsku politiku. Stoga je moguće zaključiti kako je mnoge ljude u Hrvatskoj na stranu komunističkog pokreta i borbe za obnovu Jugoslavije na socijalističkim i federativnim temeljima privuklo Krležino razmišljanje o isprepletenosti nacionalnog i klasnog pitanja utemeljeno na analizi hrvatske povijesti i povijesti ostalih južnoslavenskih naroda.

LITERATURA:

Bilandžić, Dušan (1999) *Hrvatska moderna povijest*. Zagreb: Golden marketing.

Bilandžić, Dušan (2006) *Povijest izbliza: memoarski zapisi 1945-2005*. Zagreb: Prometej.

Connor, Walker (1984) *The National Question in Marxist Leninist Theory and Strategy*. Guildford/New Jersey: Princeton University Press.

Connor, Walker (1989) Leninist Nationality Policy: Solution to the 'National Question'? *Hungarian Studies Review* 16(1-2): 23-46.

Cvitković, Ivan (1991) *Krleža, Hrvati i Srbi*. Sarajevo: Oslobođenje.

Čengić, Enes (1985a) *S Krležom iz dana u dan (1956-1975): Balade o životu koji teče*. Zagreb: Globus.

Čengić, Enes (1985b) *S Krležom iz dana u dan (1975-1977): Ples na vulkanima*. Zagreb: Globus.

Davis, Horace B. (1967) Lenin and Nationalism: The Redirection of the Marxist Theory of Nationalism, 1903-1917. *Science and Society* 31(2): 164-185.

Đurašković, Stevo (2011) Ideologija Organizacije jugoslovenskih nacionalista (Orjuna). *Časopis za suvremenu povijest* 43(1): 225-247.

enciklopedija. hr (2021) Socijaldemokracija. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=56918> Pristupljeno 2. 8. 2021..

Gross, Mirjana (1968-69) Nacionalne ideje studentske omladine u Hrvatskoj uoči I svjetskog rata. *Historijski zbornik* 21-22: 75-143.

Haug, Hilde Katrine (2012) *Creating a Socialist Yugoslavia: Tito, Communist Leadership and the National Question*. London: IB Tauris &Co Ltd.

Hudelist, Darko (2004) *Tuđman: biografija*. Zagreb: Profil International.

Irvine, Jill A. (1993) *The Croat Question: Partisan Politics in the Formation of the Yugoslav Socialist State*. Oxford: Westview Press.

Jović, Dejan (2007) Hrvatska u socijalističkoj Jugoslaviji. *Reč* 75(21): 61-98.

Jović, Dejan (2015) Lenjinistički i staljinistički izvori Tuđmanove politike samoodređenja i odcjepljenja. *Politička misao* 52(1): 15-47.

Jutarnji.hr (2006) Krležino božićno pismo Mačeku. <https://www.jutarnji.hr/naslovnica/krlezino-bozicno-pismo-maceku-3387086> Pristupljeno 11. 5. 2021.

Kemp, Walter A. (1999) *Nationalism and Communism in Eastern Europe and the Soviet Union: a Basic Contradiction?* London: MacMillan Press Ltd.

Kopeček, Michal (2012) Historical Studies of Nation-Building and the Concept of Socialist Patriotism in East Central Europe 1956-1970. U: Kolár, Pavel i Reznik, Miloš (ur.) *Historische Nationsforschung im geteilten Europa 1945-1989* (121-136). Köln: Fritz Thyssen Stiftung.

Kravar, Zoran (1995) Nacionalno pitanje u djelima Miroslava Krleže. *Radovi Leksikografskoga zavoda Miroslav Krleža knj. 4:* 9-18.

Krleža, Miroslav (1956) *Davni dani: zapisi 1914-21*. Zagreb: Zora, 345-403.

Krleža, Miroslav (1979) *Kalendar jedne parlamentarne komedije: eseji i članci V*. Sarajevo: Oslobođenje, 139-245.

Krleža, Miroslav (1980) *Krleža o Titu*. Sarajevo: Oslobođenje, 23-53.

Krleža, Miroslav (1988) *Gdje smo i kako smo: suvremene političke teme*. Sarajevo: Oslobođenje, 9-56.

Krleža, Miroslav (1990) *Deset krvavih godina i drugi politički eseji*. Sarajevo: Veselin Masleša, 97-282.

- Krleža, Miroslav (2013) *Eseji*. Zagreb: Novi Liber, 9-40.
- Lasić, Stanko (1982) *Krleža: kronologija života i rada*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.
- Lauer, Reinhard (2013) *Miroslav Krleža-hrvatski klasik*. Zagreb: Naklada Ljevak.
- Matković, Hrvoje (1998) *Povijest Jugoslavije (1918-1991): hrvatski pogled*. Zagreb: Naklada P.I.P. Pavičić.
- Mcdonough, Terrence (1995) Lenin, Imperialism, and the Stages of Capitalist Development. *Science&Society* 59(3): 339-367.
- Mevius, Martin (2009) Reappraising Communism and Nationalism. *Nationalities Papers* 37(4): 377-400.
- Očak, Ivan (1982) *Krleža-Partija: (Miroslav Krleža u radničkom i komunističkom pokretu 1917-1941)*. Zagreb: Spektar.
- Pilić, Damir (2020) *Tito očima Krleže: revolucija i zebnja*. Zagreb: V. B. Z. studio.
- Srhoj, Vinko (2014) Ivan Meštrović i politika kao prostor ahistorijskog idealizma. *Ars Adriatica* 4/2014: 369-384.
- Šentija, Josip (2000) *S Krležom, poslije '71: zapisi iz leksikografskog rokovnika*. Zagreb: Masmedia.
- Šentija, Josip (2011) *S Krležom, poslije '71: zapisi iz leksikografskog rokovnika; drugo dopunjeno izdanje*. Zagreb: Školska knjiga.
- Visković, Velimir (1996) Krležini autorski prilozi u enciklopedijama. *Leksikografski zavod Miroslav Krleža*: 105-123.
- Visković, Velimir (2004) Krležina politička esejistika: Eseji Miroslava Krleže o Stjepanu Radiću. *Dani Hvarškoga kazališta* 30(1): 29-46.

SAŽETAK

Hrvatsko nacionalno pitanje nalazilo se u fokusu mnogih djela Miroslava Krleže. Mnogi tada mladi ljudi, poput prvog predsjednika samostalne Republike Hrvatske Franje Tuđmana, nakon prvotne naklonjenosti Hrvatskoj seljačkoj stranci prišli su komunističkom pokretu upravo pod utjecajem Krležinih uvida u nacionalno pitanje. Ovaj rad prikazuje razvoj njegovih stavova o nacionalnom pitanju kroz analizu njegovih političkih eseja te knjiga razgovora s Krležom. Svrha ovog rada je utvrđivanje razloga zbog kojih su Krležini uvidi u nacionalno pitanje utjecali na uključivanje mnogih ljudi u komunistički pokret. Utvrđeno je kako je Krleža vrlo rano prihvatio marksističko-lenjinistički princip samoodređenja te mu je ostao vjeran do smrti, iako je počeo sumnjati u mogućnost očuvanja socijalističke Jugoslavije nakon smrti Josipa Broza Tita. Moguće je zaključiti kako su Krležini uvidi u nacionalno pitanje mnoge privukli komunističkom pokretu jer je jasno ukazao na povezanost nacionalnog i klasnog pitanja. Naročito je važno bilo što Krleža nije dokazivao tu povezanost pozivanjem na apstraktne marksističke parole, nego preko konkretnih primjera iz nacionalne povijesti iz kojih je izvlačio zaključak kako su tijekom hrvatske povijesti viši slojevi uvijek paktirali s tuđinskim silama iz straha od narodnih masa dok su u isto vrijeme te iste mase indoktrinirali nacionalnim mitovima. Stoga je Krleža smatrao kako nacionalno oslobođenje Hrvata može nastupiti tek uz istovremeno klasno oslobođenje potlačenih masa unutar Hrvatske.

Ključne riječi: Miroslav Krleža, nacionalno pitanje, samoodređenje, marksizam-lenjinizam, Jugoslavija

ABSTRACT

The Croat national issue was in the focus of many works of Miroslav Krleža. Many of the then young people, like the first president of the independent Republic of Croatia Franjo Tuđman, shifted from supporting the Croat Peasant Party to supporting the Communist movement influenced by Krleža's insights in the national question. This thesis shows the development of Krleža's opinions on the national question through the analysis of his political essays and books of talks with Krleža. The purpose of this thesis is establishing the reasons why Krleža's insights in the national question influenced the inclusion of many people in the Communist movement. It was established that Krleža was early to accept the Marxist-Leninist principle of self-determination as a desirable model of liberating non-Serb nations inside the Yugoslav frame. This thesis shows that Krleža accepted Marxist-Leninist views early on and remained faithful to them until his death, although he started doubting that socialist Yugoslavia could be preserved after the death of Josip Broz Tito. It is possible to conclude that Krleža's insights in the national question drew many people in the Communist movement because he had clearly shown the connection between the national and class question. It was especially important that Krleža had not been proving the connection through evoking of abstract Marxist phrases, but through examples from national history from which he had concluded that , throughout Croatian history, the upper classes had always been pacting with foreign forces out of fear of popular masses while simultaneously indoctrinating those same masses with national myths. Therefore, Krleža thought that the national liberation of Croats could only happen simultaneously with the class liberation of suppressed popular masses inside Croatia.

Keywords: Miroslav Krleža, national question, self-determination, Marxism-Leninism, Yugoslavia